

NR 3 2006

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

Docent Peter Carelli, Lund
Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör
Museichef Göran Larsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Professor Anna Christina Ulfspärre, Lund

Innehåll

	Sid.
Annette Frölich: Forhistoriens skåninge helede frænders sår. Ny tolkning af artefakter fra Uppåkra	1
Jerry Rosengren: Läkekunstens Uppåkra	10
Jan Dahlin: Kancelliets Brevbøger – från det forna Östdanmarks horisont	21
Gert Jeppsson: Skånelitteratur – ett axplock	26

Forhistoriens skåninge helede frænders sår.

Ny tolkning af artefakter fra Uppåkra

Av Annette Frölich

Speciallæge i gynækologi og obstetrik, magister i forhistorisk arkæologi fra Københavns Universitet
Charlottenlund, Danmark

I anledning af Lunds Universitets Historiska Museets 200-års jubilæumsudstilling i år blev en del af det genstandsmateriale, der igennem tiden er blevet udgravet fra Uppåkra, undersøgt og på ny analyseret. Kunne materialet uddybe vore informationer om forhistoriens mennesker fra Uppåkra? Det viste sig hurtigt, at den nye undersøgelse af genstande derfra gav overraskende ny og meget spændende viden.

Aktuelt udstilles nogle af de nyidentificerede genstande på jubilæumsudstillingen i Lund.

Lægekyndige sydsandinaver i jernalderen?

Ved udgravninger i Uppåkra blev der for nogle år siden fundet et våbendepot på et område nord for det tidligere udgravede kulthus. I depotet var foruden våben også en mængde små metalgenstande, som behøvede en nøjere undersøgelse. I denne forbindelse vidste man, at der i Danmark netop for tiden foregår en meget stor videnskabelig undersøgelse af moseofferfund fra jernalderen og, at der på særudstillingen »Sejrens Trumf« på Nationalmuseet i København, 2003, for første gang i Skandinavien blev udstillet kirurgiske instrumenter fra jernalderen.¹ Alle de danske instrumenter, eller redskaber til kirurgisk anvendelse, der blev vist på særudstillingen, var identificeret blandt våbenofferfund fra flere lokaliteter i Danmark. Kunne man nu finde og identificere sådanne genstande blandt de udgravede våben i våbendepotet fra Uppåkra?

Uppåkra-genstandene blev undersøgt og det viste sig snart, at der både blandt de udgravede våben og blandt små metalgenstande udgravet fra området i og ved kulhuset, var genstande der kan identificeres, som værende

redskaber egnede til lægeligt brug. Men er det overhovedet sandsynligt at der blandt sydsandinaver allerede i jernalderen var lægekyndige? Ja det er det. Men det er ikke tidligere påvist arkæologisk.

Udenlandsk forskning² har igennem mere end 100 år beskæftiget sig med forhistorisk, lægelig behandling af syge og tilskadekomne hovedsageligt i Romerriget. Behandling af sårede er dog allerede omtalt i Iliaden,³ hvor det beskrives hvordan en læge behandlede en såret kriger:

Der lagde han hæn og snitted med kniven ud af låret den sviende pil og vasked det sorte blod af hans sår med kuldslået vand; han knuste den bitre smertestillende rod og drysed den på, og den lindred al hans pine.

Skandinavisk kontakt til romersk lægelig viden

Allerede i 1880'erne belyser datidens tyske militærlæger⁴ romernes krigskirurgi ved fund af kirurgiske instrumenter og af lazaretter ved udgravninger af romerske kasteller langs romerrigets grænse til omverdenen, Limes. Vi ved desuden at unge mænd fra germanske stammer blev oplærte i romersk krigskunst og at de fungerede bl.a. som auxilliærsoldater (hjelpe-soldater) i den romerske hær samt,

Figur 1. Illustration fra Trajansøjlen, tidligt 2. årh. e. Chr., som viser hvordan auxilliærsoldater yder førstehjælp både til andre auxilliærsoldater og til legionærer, som bærer deres metalbeklædte harnisk.

at auxilliærsoldater, som det netop vises på Trajansøjlen, på Fig. 1,⁵ ydede førstehjælp til sårede frontsoldater.

Det er også beskrevet⁶ at romerske soldater medbragte en »førstehjælpsæske« med udstyr til at behandle sårede med. Men foruden militær kontakt mellem Skandinavien og romerriget har der også været udtalt civil kontakt mellem befolkningerne i de romersk beherskede områder og den sydsandinaviske jernalderbefolkning, bl.a. livlige handelsforbindelser.⁷

Genstande fra Uppåkra på jubilæumsudstillingen i Lund

Identifikation af forhistoriske lægelige redskaber/instrumenter er kompliceret og fordrer både en grundig arkæologisk viden om

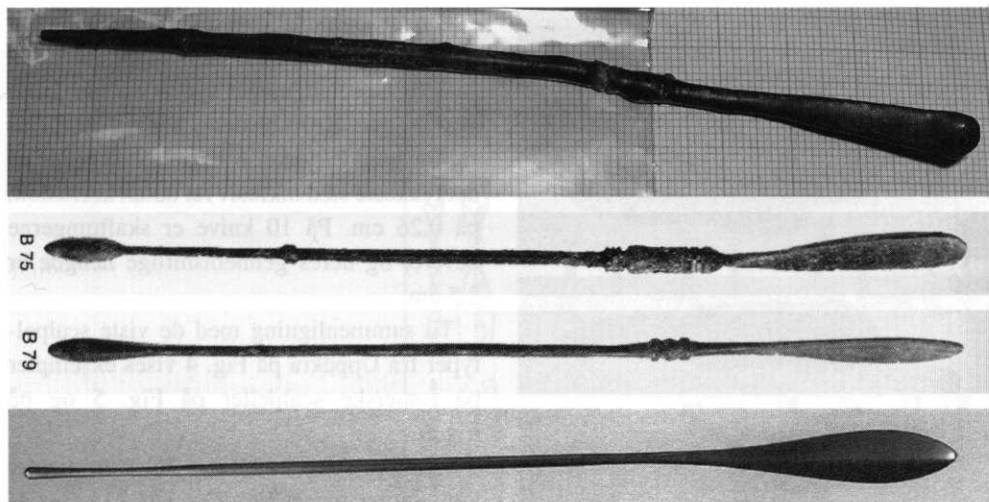
denne genstandstype samt en tilbundsgående viden om og kendskab til det kirurgiske håndværk og dets udførelse. Men det er desuden absolut nødvendigt at have indsigt i de teorier for lægelige behandlinger, af sygdomme og sygelige tilstande, der dannede baggrund for de behandlingsprincipper, der har været anvendt og benyttet i de forskellige tiders lægelige behandlinger af syge og af personer, der er kommet til skade efter udsættelse for vold. I denne forbindelse er det uden betydning om en skade er opstået som følge af en krigsskade eller en skade efter vold mod en person i fredstid. Behandlingen af den tilskadekommande person og principperne for behandlingerne, ligeledes teorierne herfor, er de samme. Dette betyder også, at de anvendte instrumenter, til at udføre behandlingerne med, er ens. Det er netop sådanne redskaber/instrumenter til kirurgiske lægelige behandlinger, der er identificeret ved den nye undersøgelse af genstande fra Uppåkra og som netop nu bliver udstillet på museet i Lund.

Ved genstandsanalysen er identificeret:

Sonde	1
Pincet	1
Nåle	6
Scalpeller	15

Af disse instrumenter er 3 blevet udgravet sammen med genstande i våbendepotet, 9 er fra området ved kulthuset og 1 genstand er fundet syd for kulthuset. De resterende kirurgiske genstandes fundkontekster arbejdes der endnu på at få lokaliseret.

Genstandene kan på nuværende tidspunkt ikke alle dateres med tilstrækkelig sikkerhed, men de, der i øjeblikket kan dateres, efter deres fundkontekster, er tidligst fra yngre romersk jernalder og ind til perioden omkring overgangen til folkevandringstid/vendeltid. Men dette arbejde er såvel som identifikationen endnu ikke afsluttet.

Figur 2. Optil: Knopsonde, hvor den olivenstenformede knop er brækket af, fra Uppåkra (LUHM 31251, ID 20 66 58, Fnr. 6472). Foto forf. I Midten: To knopsonder, med bevaret knop, fra Romerriket dateret til 1. til 2. årh. e. Chr.⁸ Nedtil: Nutidig knopsonde. Foto Bengt Almgren, LUHM.

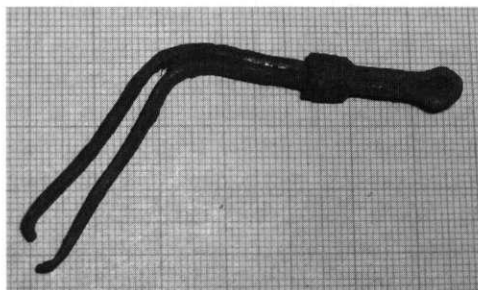
Knopsonde

Den fundne sonde vises på Fig. 2 og til sammenligning vises to romerske sonder og en helt moderne. Knopsonden fra Uppåkra kan dateres til tiden omkring overgangen mellem yngre romersk jernalder og folkevandrings-tid.

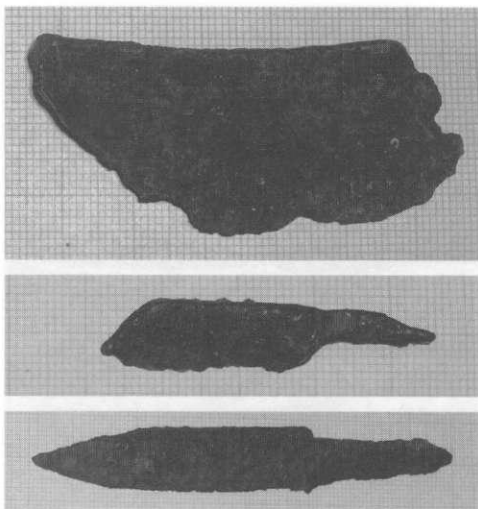
En sonde af den type, som er udgravet blandt våben, har været anvendt til at føle efter fremmedlegemer med, i et sår. Det var, og er naturligvis stadig, væsentligt for et sårsheling at lokalisere eventuelle urenheder og fremmedlegemer inde i såret fordi et eller nogle sådanne vil være årsag til infektion og dermed manglende sårheling. Denne kirurgiske viden har vore forfædre allerede haft i jernalderen, hvilket bl.a. belyses af de langt senere nedskrevne islandske sagaer, hvori der eksempelvis skildres en samtale mellem to mænd, der rider bort fra en kamptummel i hvilken, den ene er blevet såret og har en pil eller et stykke heraf siddende i sit sår.⁹ Den beskrevne episode kan meget vel være foregået århundreder inden den blev nedskrevet.

Pincet

Den pincet der er vist på Fig. 3 er et detektorfund fra Uppåkra. Det er ikke nogen almindelig pincet. Den adskiller sig fra de pincetter, som i jernalderen blev anvendt som toiletsæt, ved at have en lille ring placeret omkring begge dens grene. Denne ring er placeret således, at den kan holde pincetten lukket uden at nogen skal holde på den med hånden, desuden betyder dens længde, at det er muligt at anvende den til kirurgisk arbejde.

Figur 3. 8 cm lang pincet fra Uppåkra (LUHM 31000, ID 38348, Fnr. 10089). Foto forf.

Figur 4. Optil: Scalpelknivsblad fra Uppåkra (LUHM 31251, ID 203837, Fnr. 3690). Deretter: To scalpeller fra Uppåkra (LUHM 31000, ID 29719, Fnr. 12040 og LUHM 31251, ID 201924, Fnr. 1819). Foto forf.

Scalpeller

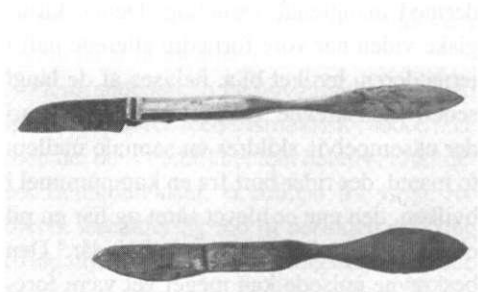
Blandt de udgravede mindre genstande er identificeret 15 scalpelknivsblade. Scalpellerne har haft træskafter og de er desværre ikke bevaret i Uppåkra. To scalpeller er fundet blandt genstandene i våbendepotet og to er udgravet ved kulthuset, de øvrige scalpelknivsblades fundkontekst er endnu ikke fastlagt med sikkerhed. Knivene fra våbendepotet kan dateres henholdsvis lidt bredt til jernalderen og til tiden på overgangen mellem yngre romersk jernalder og folkevandringstid. Kun én scalpel fra kulthusområdet kan dateres, den er fra overgangen mellem folkevandringstid og vendeltid. Men en af de identificerede scalpeller (Fig. 4), der desværre ikke er så godt bevaret, giver anledning til undren. Knivsbladet har nemlig eksakt samme form som et scalpelknivsblad fra Illerup Ådal Mose i Jylland og den jyske kniv kan dateres til yngre jernalder periode C 1 b (år 210/220 – 250/260 e. Chr.).

Blandt knivsbladene er forskellige typer. Men karakteristisk for dem alle er, at de er små og specielt meget tynde og har korte skafttunger. Knivsbladene har en gennemsnitlig bredde/tykkelse over knivryggen, på det tykkeste sted inklusiv ret udtalt korrosion, på 0,26 cm. På 10 knive er skafttungerne bevaret og deres gennemsnitlige længde er 2,5 cm.

Til sammenligning med de viste scalpeltyper fra Uppåkra på Fig. 4 vises eksempler på romerske scalpeller på Fig. 5 og på Fig. 6.

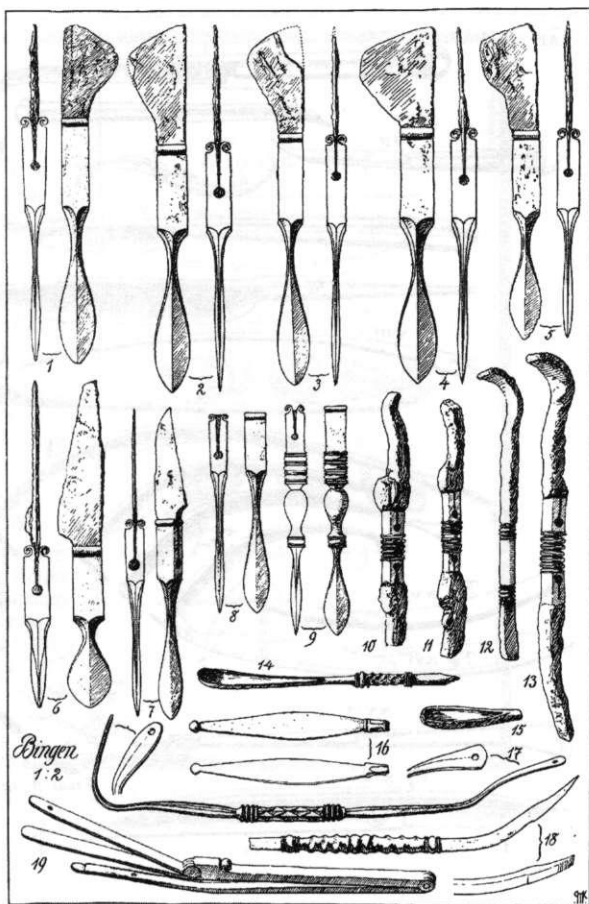
Gennem tiden er kirurgiske instrumenter kun ændret meget lidt. Det kan bl.a. ses af Fig. 7, som er en illustration af en scalpel fra en lærebog i kirurgi fra 1673.¹⁰ Selv om instrumenter til kirurgisk lægeligt brug har været stort set uforandrede i deres »design« igennem århundreder til årtusinder, har der samtidigt været mange forskellige specialdesignede instrumenttyper til specifikke opgøremål, hvilket illustrationen på Fig. 8 vidner om.

De scalpeller der er udgravet i våbendepotet har sandsynligvis været brugt til at oprense sår efter traumer. Ved ydre vold, traumer, mod det menneskelige legeme opstår vævsskader, hvor noget af vævet får dårlig blodforsyning og derfor dør, det bliver til sort væv i selve såret. Dette sorte væv skal skæres bort for at skabe en god heling. Til dette arbejde har de små tynde og skarpe knive været brugt. Det er en funktion som ikke behøver

Figur 5. Eksempler på romerske scalpeller.¹¹

Figur 6. Illustration af romerske kirurgiske instrumenter, scalpeller er vist som numrene 1 til 7.¹²

anvendelse af fysisk kraft men omhyggelig nøjagtighed og hertil har netop disse knive været velegnede.

Nåle

Efter først at have sikret sig, at der ikke er fremmedlegemer i en skadet persons sår ved at føle efter med en sonde, derefter at rense sårene op ved hjælp af en pincet og en scalpel, kan såret lukkes. Til at lukke et sår er en pincet langt bedre til at gribe fast om en sår-rand med end en læges fingre, som glider af. Til sårlukning blev allerede i jernalderen benyttet nåle. De nåle der er udgravet i Uppåkra

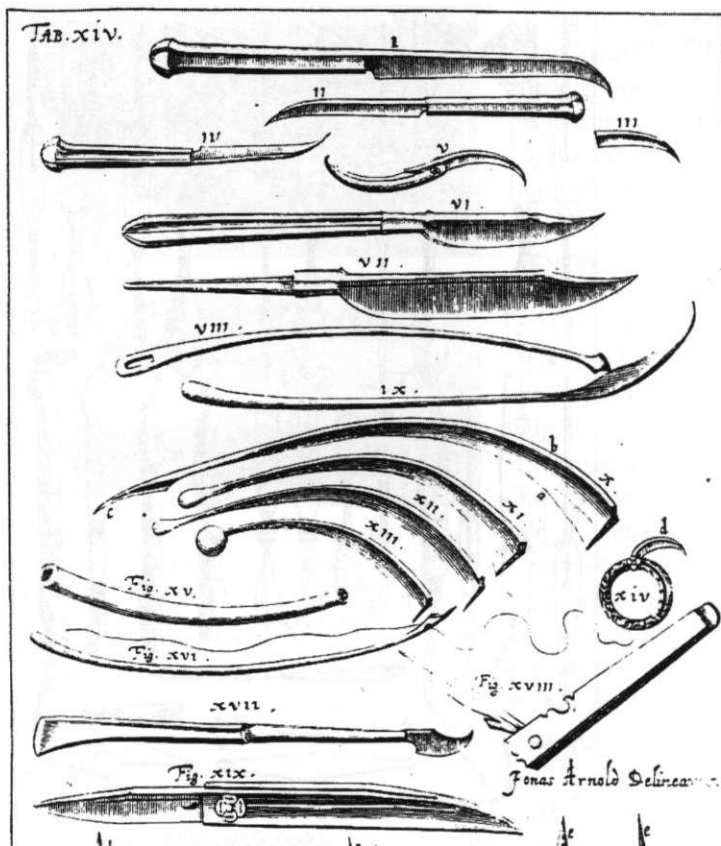
kan dateres til overgangen mellem folkevandringstid og vendeltid og til vendeltid. De blev anvendt på to forskellige måder, til at sy såret sammen med og til at binde såret sammen. Begge metoder er vist på Fig. 9.

I Uppåkra kan begge metoder have været

Figura . 8j .

Figur 7. Scalpel fra illustration i en tysk kirurgisk lærebog fra 1673.¹³

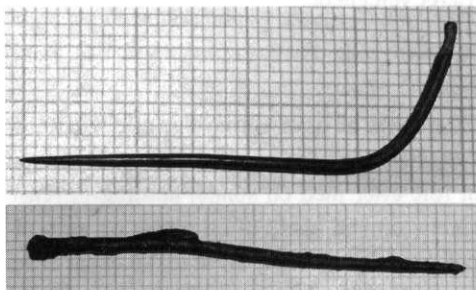
Figur 8. Forskellige scalpeltyper. Illustration fra en tysk bog om kirurgiske instrumenter udgivet i Frankfurt i 1666.¹⁴

anvendt. Der er udgravet både nåle med øjer og nåle med hoveder, eksempler vises på Fig. 10. Disse sårlukningsmetoder var velkendte langt op i tiden, syning anvendes

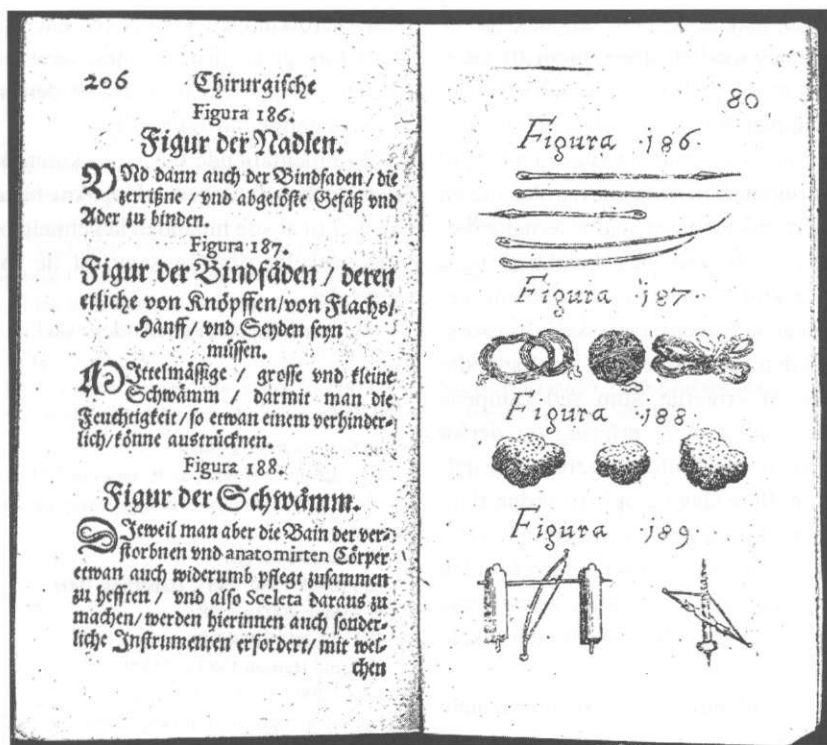
f. eks. stadig. At redskaberne/instrumenterne var velkendte fremgår af Fig. 11, som viser og beskriver både nåle og forskellige former for tråd fra 1673.

Figur 9. Sårlukningsmetoder som formentligt var benyttet i jernalderen. Lukning af sår ved at sy dem sammen og lukning af sår ved at binde om nåle. Tegning forf.

Figur 10. Østl: Nål fra Uppåkra med øje, som er brækket (LUHM 31251, ID 206232, Fnr. 6054). Nedtil: Nål fra Uppåkra med hoved (LUHM 31251, ID 203241, Fnr. 3120). Foto forf.

Figur 11. Joseph Schmid,¹⁵ *Instrumenta Chirurgica*, Augsburg 1673, som på Figura 186 viser nåle og på Figura 187 tråd. Beskrivelserne ses på tekstsiden, s. 206.

Genstandenes information om Uppåkra og dets befolkning

Identifikation af redskaber til kirurgisk brug, kirurgiske instrumenter, uddyber vor viden om Uppåkra. Vi ved at ikke alle instrumenterne er fra samme tidsperiode. De har ikke været samlet som ét »kit« på ét tidspunkt. Men fund af kirurgiske instrumenter er den eneste genstandstype, som kan vise nutiden at befolkningen i forhistorisk tid havde omsorg for hinanden og at de forsøgte at hjælpe syge og tilskadekomne frænder. I Uppåkra er udgravet instrumenter særligt fra to områder, blandt våben i våbendepotet samt ved og omkring kulthuset.

Identifikation af scalpeller og en knopsonde blandt de udgravede våben viser, at der har været sårkyndige, hvad vi nu vil kalde felt-

læger, blandt de våbenføre hvis våben kom i depotet. Ved undersøgelse af danske moseofferfund er foretaget beregninger som viser at de hære, der deltog i slagene i dansk jernalder omfattede talrige krigere.¹⁶ Det samme har været tilfældet i Skåne. Det må i datiden have haft betydning at bevare krigerne med deres uddannelse i og erfaring med krigskunst, men naturligvis også have haft betydning menneskeligt og samfundsmæssigt. De mange krigerne må have udgjort en stor del af det daværende samfunds mandlige befolkning. Det må derfor have været betydningsfuldt at reducere tabet samt at få de sårede med hjem efter slagene. I jernalderen var der ligesom nu behov for et militært lægekorps. Feltlægerne kunne dels behandle skader på stedet men også forberede og muliggøre en

transport af sårede krigere således, at de kunne bringes med til deres hjem til yderligere omsorg og pleje. De sårede blev således ikke nødvendigvis efter slagene efterladt døende på slagmarkerne til Odins ravne og til ræve. Instrumenternes tilstedeværelse blandt det militære udstyr viser os, at jernalderbefolkningen trods krigenes barskhed også havde overskud til at tænke medmenneskeligt og til at yde medmenneskelig omsorg. Hvilket på den anden side også indebar bedre overlevelse af krigerne, som ved kampene havde fået endnu mere erfaring og derfor som yderligere værdifulde krigere kunne deltage i endnu flere slag og oplære endnu flere gode krigere. En mulig og evt. bedret overlevelse af den mandlige befolkning må foruden at styrke »moralen« blandt krigerne også have betydet bevaret arbejdskraft i det lokale samfund.

Der er også identificeret scalpeller og nåle blandt de genstande, der er udgravet i og ved kulthuset. Disse redskaber kunne vel også i jernalderen anvendes til flere formål. En scalpel bruges i vore dage både af læger, håndværkere og af hobbyfolk til at udføre forskelligt arbejde med. Tilsvarende kan nåle også benyttes til forskelligt. Men udgravet fra samme lokalitet kan genstandene lede os hen imod, at der ved kulthuset kan være foregået specielle handlinger. Om disse handlinger er foregået i specielt regi eller om lægehjælpen har været begrænset til udelukkende at omfatte behandling af det nutidens læger betegner for bløddelssår er endnu uafklaret og besvarelse af disse spørgsmål fordrer yderligere forskning. Vore nye forskningsresultater er lovende skønt endnu ikke afsluttede, derfor er der fortsat håb om uddybende tolkninger.

Identifikation af lægelige instrumenter blandt de udgravede genstande i Uppåkra er helt ny og øger vor viden om stedets befolkning og om deres viden og kunnen. Jern-

alderbefolkningen i Uppåkra har ikke blot haft kirurgiske instrumenter, men har også kunnet bruge dem og har haft den nødvendige lægelige indsigt hertil.

Sammenfattende må vi nu kunne konkludere at befolkningen i Uppåkra havde redskaber til at yde hinanden lægehjælp og medmenneskelig omsorg samt, at de må have gjort det.

De har helet deres frænders sår!

Noter

- ¹ A. Frölich 2003, s. 342 f.
- ² Især har dr. E. Künzl, dr. R. Jackson, L. J. Bliquez og V. Nutton alle skrevet adskillige bøger og artikler om emnet.
- ³ Homér 1967 s. 201.
- ⁴ H. Frölich 1880, 1887; Haberling 1909.
- ⁵ E. Künzl. 2002 a s. 28.
- ⁶ C. L. Dana 1919 s. 18.
- ⁷ U. Lund Hansen 1987 s. 255 ff.
- ⁸ Künzl 2002, s. 35 og Tafel 34.
- ⁹ Episoden er gengivet af Helgadóttir 1985 s. 21 f.
- ¹⁰ Schmid 1673, s. 84 Figura 81.
- ¹¹ Matthäus 1989 s. 64.
- ¹² Künzl 1983 s. 82 Fig. 56 instrumenter fra Bingen.
- ¹³ Schmid 1673, s. 84 Figura 81.
- ¹⁴ Schultetus 1666, Tab. 14.
- ¹⁵ Schmid 1673.
- ¹⁶ S. E. Albrethsen 1997 s. 216.

Litteratur

- Albrethsen, Svend E. 1997. Logistical problems in Iron Age warfare. I: *Red.: Anne Nørgård Jørgensen og Birthe L. Clausen. Military Aspects of Scandinavia in a European Perspective, AD 1–1300. P. 210–218. Copenhagen.*
- Dana, Charles L. 1919. *Military and Civil Surgery Among the Ancient Romans. The Proceedings Of The Charaka Club, Volume V, p. 16–24. New York.*
- Frölich, Annette. 2003. *Feltskærens instrumentarium. Sejrens Triumf, Norden i skyggen af det romerske Imperium, Red.: Lars Jørgensen, Birger Storgaard og Lone Gebauer Thomsen, p. 342–343. København.*
- Frölich, H. 1880. *Ueber die Kriegschirurgie der alten Römer. Archiv Für Klinische Chirurgie, Fünfundzwanzigster Band, p. 285–321. Berlin.*
- Frölich, H. 1880 a. *Paulus v. Aegina als Kriegschirurg. Wiener Medizinische Wochenschrift Nr. 45, 1241–1243; Nr. 46, 1266–1267. Wien.*

- Frölich, H. 1887. Militärmedizin. Kurze Darstellung Des Gesamten Militär-Sanitätswesens, p. 1–18, 36–37. Braunschweig.
- Haberling, Stabsarzt Dr. 1909. Die Militärlazarette im alten Rom. Deutsche Militärärztliche Zeitschrift, 38. Jahrgang 5. Juni 1909, Heft 11, p. 442–467. Berlin.
- Hansen, Ulla Lund. 1987. Römischer Import im Norden. Nordiske Fortidsminder. Serie B, Bind 10. København.
- Helgadóttir, Guðrún P. 1985. Kvinner og Legekunst I den norrøne Litteraturen. Kvinnearbeid i Norden fra vikingetiden til reformasjonen. Foredrag fra et nordisk kvinnehistorisk seminar i Bergen 3 – 7 august 1983, p. 17–29. Bergen.
- Homér. 1967. Iliaden. Oversat fra græsk til norsk af P. Østbye, fordansket af Mogens Boisen. København.
- Künzl, Ernst. 1983. Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit. Sonderdruck aus den Bonner Jahrbüchern. Band 182, 1982. Bonn.
- Künzl, Ernst. 2002. Medizinische Instrumente Der Römischen Kaiserzeit Im Römisch-Germanisch Zentralmuseum. Mainz.
- Künzl, Ernst. 2002a. Medizin in der Antike. Aus einer Welt ohne Narkose und Aspirin. Stuttgart.
- Matthäus, Hartmut. 1989. Der Arzt in römischer Zeit. Medizinische Instrumente und Arzneien. 25 Jahre Limesmuseum Aalen. Aalen.
- Schmid, Joseph. 1673. Instrumenta Chirurgica. Augsburg.
- Schvltetvs, Joannis. 1666. Armamentarium Chirvrgicvm, Bipartitvm. Francofvrti.

Läkekonstens Uppåkra

Av Jerry Rosengren

Lunds Universitets Historiska Museum (LUHM)

Lunds Universitets Historiska Museum har under det gångna året vidareutvecklat sin forskningsverksamhet och i samband med det tvåhundraårsjubileum som celebrerat museets långa historia och dess spännande framtid presenterat ett smakprov på Annette Frölichs sensationella fynd av kirurgiska instrument i Uppåkra. Det nystartade projektet, som heter »Läkekonstens Uppåkra», har nu kommit så långt att en första presentation är på sin plats. Denna uppsats bygger delvis på Annette Frölichs föregående artikel. Författaren kopplar ihop läkekonsten i Uppåkra med en mentalitets-historisk förklaringsmodell. Ämnet är abstrakt och mycket framstår – vilket författaren understryker – som hypoteser och diskussionsinlägg. Säkra belägg som kan verifiera utsagorna saknar vi oftast.

För hjälp med föremålskunskapen tackar jag Rolf Petré, Institutionen för arkeologi och antikens historia i Lund.

Inledning

Vad vet vi då om läkekonsten i Uppåkra? Frågan, som är av klart tvärvetenskaplig natur, kan givetvis besvaras på en mängd olika sätt. Redan inledningsvis stod det emellertid klart för oss att läkekonsten med stor sanno-

likhet bestod av flera beståndsdelar: en rationell erfarenhetsmässig kirurgisk kunskap som samexisterade med olika trosföreställningar kring sjukdomstillstånd. Som framgått av Annette Frölichs artikel tidigare i detta Ale-nummer har många av de kirurgis-

Fig. 1. Rekonstruktion av Uppåkratemplet av Bjarni Hafsteinsson

ka instrumenten en sakral dimension.¹ Kanske var det så att läkekonsten i Uppåkra var en religiös angelägenhet, och det finns anledning att undersöka detta närmare.

I anslutning här till vill jag påpeka att just frågor kring förhistoriska religiösa föreställningar hör till de mest svårgripbara inom arkeologin.² En rad frågetecken och varningssignaler infinner sig omedelbart. Uttryckt på ett annat sätt kan svårigheterna formuleras så: den psykologiska delen är inte gripbar på ett konkret vis, man får närma sig den på ett annat sätt genom att arbeta komparativt och genom att använda analogier.³ Kommentarna rymmer dels metodiska överväganden, dels mycket intressanta kunskapsteoretiska anmärkningar rörande människans psykologi. Arkeologens mentalitetshistoriska tolkningsförsök har kanske beröringspunkter med forntidens föreställningsvärld? Här avser jag dock att föra en bred diskussion kring läkekonsten i Uppåkra och kommer att hämta argument från en mängd olika disparata källor. Jag är väl medveten om de källkritiska aspekterna och invändningarna. Utifrån resonemanget ovan vill jag emellertid även peka på att Anders Kaliff och Olof Sundquist varnat för ett alltför kategoriskt förnekande av källvärdet hos de skriftliga uppgiftslämnarna.⁴

Odin som helare

Vi kan som ett inledande exempel anföra det textavsnitt som Saxo Grammaticus omkring 1200 nedskriver om kungasonen Sigurd, som efter ett stort slag i Skåne blir helad av Odin.⁵ Denna text har i ett annat sammanhang kopplats samman med Uppåkra och Odinkult⁶ och utgör kanske en reminiscens av platsens karaktär. Föreställningen att Odin utövar läkekonst förekommer dessutom på ett flertal ställen i den norröna litteraturen. I detta sammanhang kan det finnas skäl att påpeka att

just Odinkulten verkar ha varit populär i Uppåkra.

Saxo är dock en problematisk källa och som uppgiftslämnare för den fornskandinska religionen omtvistad. Hur det än må vara med Saxos källvärde kan vi i varje fall konstatera att resultatet av helandet av Sigurd blir en speciell »märkning», där ormar blir synliga i Sigurds ögon och därav hans namn, Sigurd Orm-i-öga. Ormens roll inom helandet är sannolikt mycket gammal, och det motiv vi finner i Saxos text ansluter till det föremål som kanske mer än något annat förknippas med Uppåkra, nämligen självaste Uppåkrahänget (Fig. 2).

Den skånska Asklepios

Detta ormprydda hänge från 400-talet har tidigare undersökts i samband med den antika ikonografi som associerats med läkekonstens gud Asklepios attribut.⁷ Även hos Uppåkras guldbrakeater tycks vi återfinna samma tradition. Här bör det påpekas att de anförda exemplen är utvalda för sin stora åt-

Fig. 2. Uppåkrahänget. Foto Bengt Almgren.

skillnad i tid, något som jag ber att få återkomma till.

Odin som helare är enligt Karl Hauck det vanligaste motivet på guldbrakteaterna.⁸ En parallell finns även i det gotländska bildstensmaterialet. Vi kan således dra den försiktiga slutsatsen att det finns misstankar om en koppling mellan Odinsgestalten så som den framträder under järnåldern och den klassiska Asklepios. Dessa bildmotiv som argument är intressanta nog, dels därför att de inkluderar Asklepios heliga djur, hundar (vargar) och ormar, dels och framförallt allt för deras förbindelse med läkekonsten.

En senare variant på dessa motiv är den läkegalder (trollsång) som i sammanhanget är särskilt värd att beakta, nämligen den andra s.k. Mersburgerformeln från 900-talet.⁹ I denna magiska läkeformel återges Odin som helare och låter oss här ana en seglivad tradition.

Mot denna bakgrund kan det vara av intresse att undersöka om det finns några element som kan tänkas ha överlevt religionsskiftet. I själva verket behöver man inte leta länge, knappast heller uppehålla sig vid denna sak. Brakteaterna har i många fall ett motiv som känns igen i den sentida folktrons läkeformler. Inom folktron, sådan vi känner den från de senaste 200 åren, är läkekonstbesvärjelserna påfallande lika dem som förekommer på guldbrakteaterna. Flera exempel skulle kunna nämnas.¹⁰

Med andra ord finns det indikationer på en lång kontinuitet vad gäller föreställningar kopplad till läkekonsten. Något liknande kan sägas om flera av den klassiska världens trosföreställningar. Längst kontinuitet har – inte oväntat – den populära Asklepioskulten. Låt oss för överblickens skull stanna till vid denna läkekonstens gud. Vi känner till att Asklepios tempel på insidan smyckades av ett stort antal hängande votivtavlor.¹¹ Något motsvarande skulle kanske kunna ha funnits

i Uppåkratemplet? Vi kan jämföra med Uppåkras guldgubbar, som av Margrethe Watt föreslagits ha varit en sorts tempelpengar.¹² Detta föreningsband kan stärkas med ikonografiska argument och ett stort antal parallella särdrag mellan Odinkult och Asklepioskult. Om dessa överensstämmelser kan skrivas många spaltmeter. Vad gäller förutsättningarna för en sådan överföring, så får man dock föreställa sig en situation där många olika mytologiska element från skilda håll integrerats i en redan komplicerad fornskandinavisk föreställningsvärld. Asklepioskulten är inte den enda möjliga inspirationskällan.¹³ Men inför uppgiften att kortfattat beskriva läkekonsten i Uppåkra blir kraftiga begränsningar nödvändiga. Så långt har jag använt enstaka exempel och med dessa velat visa en utvecklingsriktning och dess förutsättningar.

Romersk kunskapsimport

Låt oss fortsätta med ämnet brakteater. Vad jag kan utläsa på en brakteat från Lellinge, Själland, har den en skyddsformel i form av *salusalu*.¹⁴ *Salus* är den romerska varianten av *Hygiea*, Asklepios dotter. Sammanhanget mellan *Salus* som personifikation av hälsan och den romerska emfasen på henne som skyddande är centralt i denna framställning. *Salus* som den skyddande och helande gudinnan användes inom den romerska ikonografin och återfinnes ofta på mynt. Ulla Silvegren har tidigare förtjänstfullt diskuterat hur denna framställning av *Salus Publica Populi Romani* utnyttjades psykologiskt som politisk bild tack vare sin starka religiösa förbindelse.¹⁵ Dessa formelord på de skandinaviska brakteaterna har också med stor sannolikhet ett ursprung i de senantika kejsarmedaljongerna och mynten. Ett i detta sammanhang intressant formelord är termen *laukar*, som troligen syftar på en botande

ört.¹⁶ Också i brakteaternas ikonografi uppträder paralleller till den romerska Salus.¹⁷ Det må framhållas att brakteaterna ofta förknippats just med en skyddsaspekt.

Mycket tyder på att de kirurgiska instrumenten från Uppåkra var ett resultat av romersk kunskapsimport, och det finns anledning att dra liknande paralleller vad gäller trosföreställningar. När det gäller romerska kontakter för Sydsandinavien är det inte svårt att få fram.¹⁸ Om det varit som allierade, legosoldater eller motståndare låter jag vara osagt, men att sydskandinavier haft nära kontakter med det Romerska riket anser jag vara belagt. Förmodligen gäller påståendet även längre norrut. Helgö i Mälaren kan uppvisa många paralleller till Uppåkra (förutom de kirurgiska instrumenten), men jag tänker inte försöka ge någon utförlig beskrivning av platsen, utan hänvisar till Torun Zachrisson.¹⁹ Det är frestande att ge fler exempel på hur senantika och romerska föreställningar inom läkekonsten tagit sig till Uppåkra och införlivats i den Odinkult som praktiserades där. Men om vi koncentrerar oss alltför hårt på den romerska kunskapsimporten – eller de kirurgiska instrumenten – så förbiser vi lätt att läkekonsten har en exceptionell karaktär. Den är universell.²⁰ Min uppfattning är att en förklaringsmodell uppbyggd kring en direkt överföring under romersk järnålder helt enkelt inte kan ge ett tillfredsställande svar på min inledande fråga. Denna slutsats leder över till en spännande fortsättning.

Den nakna gudinnan

Det finns faktiskt indikationer på att vissa förutsättningar för läkekonsten redan tidigare existerat i Uppåkra. Flera mycket intressanta fynd och iakttagelser med relevans för frågeställningen har framkommit i Gullåkra mosse. Denna plats som ligger cirka 2 km

Fig. 3. Halsring från Gullåkra. Foto Bengt Almgren.

från Uppåkra har lyfts fram som en trolig offerplats för Uppåkras invånare.²¹ Utmärkande för Gullåkra mosse är den långvariga offertraditionen med rötter i neolitisk tid.²² Bland fynden kan nämnas en bronslur från yngre bronsåldern och en torque (halsring) från keltisk järnålder (Fig. 3).

Halsringens ändavslutningar bär keltiskt präglad ornamentik och liknande halsringsfragment dyker även upp i Uppåkra.²³ Dessa halsringar uppträder ofta i utpräglat sakrala sammanhang och har av Marianne Görman kunnat kopplas samman med en keltiskt influerad religiositet.²⁴ Det är värt att uttryckligen betona detta, eftersom det på keltiskt område finns ett flertal läkegudinnor som förknippats med vattendrag och källkult.²⁵ Vid denna tid, äldre järnåldern, fanns det ett stort antal helgedomar tillägnade läkekonsten, bland annat på de brittiska öarna.²⁶ Dessa iakttagelser överensstämmer också med vad Annette Frölich föreslagit ska ha varit en av kunskapsvägarna för kirurgin. Beträffande de ovannämnda läkegalderna kan man notera att de återkommer i liknande sammanhang hos kelternas.²⁷ Det finns emellertid ytterligare en likhet och det är den långa kontinuiteten. Av källorna för det keltiska området framgår det tydligt att en sammansmältning sker mellan romerska och keltiska föreställningar, vilket tar sig uttryck i ett gudomligt parförhållande.²⁸

Låt oss nu återknyta till Gullåkra. Föreställningen om en gudinna kopplad till vattendrag och ett kultiskt äktenskap återfinnes

även på germanskt område. Tacitus uppgift om Nerthus och hennes vagnsprocession är välkänd, och det är uppenbart att den »nakna gudinnan» i Sydsandinavien, så som hon framträder under äldre järnåldern, uppvisar märkbara likheter med sina keltiska systrar.²⁹ Dessutom bör vi lägga märke till att man dragit en parallell mellan denna gudinna och den vanerkult som senare framträder. I detta sammanhang kan man notera att Nerthus och Njord etymologiskt har samma ursprung, och enligt Görman tyder det keltiska ordet *nertos* på att det i Nerthus döljer sig en modergudinna av orientalisk typ förmedlad till Norden av kelterna.³⁰ På senare år har också relationen mellan Odin-asar och Freyja-vaner studerats och analyserats av flera forskare.³¹ Just denna fråga är emellertid inte av avgörande intresse för oss här.

Den heliga kvinnan

Det finns självklart många invändningar att göra mot ovanstående resonemang. Det är till exempel osäkert om föreställningar specifikt kring läkekonsten överförts i samma grad. Men likväl ligger det nära till hands att mistänka att även dessa element överförts. Men för att denna tolkning av Uppåkra–Gullåkra skall vara trovärdig krävs naturligtvis fler argument. Jag erinrar här om den halsring som man hittat i Gullåkra. Denna torque är ornerad med skraverade trianglar. Dessa är till sitt antal nio. Nio är i folktrons talmystik ofta förbundet med läkekonsten.³² Vissa saker talar således för att läkekonsten i Uppåkra–Gullåkra kan ha haft ett äldre ursprung.

Efter denna genomgång har vi nu en inledande bakgrund för bedömning av människorna bakom läkekonsten. I denna sak, liksom i många andra som har med läkekonsten att göra, är det kvinnor som är av största intresse. Guðrun P. Helgadóttir har riktat uppmärksamheten mot det faktum att när

läkare nämns i de norröna källorna är det främst kvinnor som utövar läkekonst.³³ Under järnåldern kan vi se att kvinnan spelat en stor roll inom religionen, och det finns åtskilliga forskarinsatser som rör kvinnans roll och till denna kopplade magiska föreställningar.³⁴ Det finns även här exempel på keltiska motsvarigheter.

Det finns måhända också skäl som talar för att läkekonsten ingått i ett större komplex av trosföreställningar knutna till kvinnan. Mest påfallande är det inom det magiskt-religiösa området. Av särskild betydelse tycks den fornsandinaviska ödestron vara. I dessa avseenden finns det anledning att tala om en till kvinnan kopplad spådomskonst. Men i det här sammanhanget måste man också uppmärksamma att det finns stora likheter mellan divination och diagnostik. Härtill kommer en stark förbindelse till det ovan nämnda paret Odin och Freya.

Folktro

I en jämförelse av detta slag finns det nu en överhängande risk att olika företeelser blandas ihop. Vad som sagts ovan ger dock bakgrunden till de trosföreställningar som troförelsen också omgärdar läkekonsten. Det för oss viktigaste och mest intressanta är att magi använts profylaktiskt. Jag har i det föregående nämnt brakteaterna och deras skyddsfunktion. Snarlika föreställningar har med stor sannolikhet gällt även läkekonsten i stort. Jag har ovan föreslagit att det skulle kunna finnas ett samband mellan Uppåkra och läkekonsten samt att detta kan spåras i en mängd olika källmaterial. Flera drag är anmärkningsvärda. Det gäller framförallt relationen till Gullåkra mosse och den aktivitet vi kan spåra där.

Att det verkligen rör sig om en till läkekonsten förknippad trosföreställning framgår av att den källa som förser Gullåkra offer-

mosse med vatten också i senare tid räknas som en hälsokälla.³⁵ Vad gäller kunskapen om offrandet i forntida hälsokällor och kristendomens anpassning till skandinaviska förhållanden, så maskerades hjälpligt den fornskandinaviska kultpraxisen i många fall till en kristen sedvänja.³⁶ I vårt sammanhang är det intressant att notera att samma process pågick i hela Nordeuropa och att den kyrkliga polemik som fördes mot hedniskt bruk av förkristen träd- och källkult är väl be-lagd.³⁷

Det är i själva verket ett anmärkningsvärt drag i hela diskussionen kring hälsokällor eller för den delen läkekonsten att det i de allra flesta fall handlar om en oerhört lång kontinuitet. Sålunda beskriver exempelvis Miranda Green, en genom Mariakult idag oavbruten följd av läkehelgedomar på det ovan nämnda keltiska området.³⁸ En liknande tolkning har gjorts av Britt-Marie Näsström angående vårt första kvinnliga helgon, Elin av Skövde från 1100-talet. Det finns indikationer på att de källor som bär hennes namn ursprungligen tillhört de förkristna gudinnor som troddes ha sin boning i vattnet. Detta kan också spåras i kristendomens kamp mot källkulten under det första årtusendet, men sedermera tycks källorna ha blivit ett viktigt inslag i kulten av helgonen.³⁹ Vill vi ha tydligare paralleller till Gullåkra hälsokälla kan jag göra läsaren uppmärksam på S:ta Ingemo källa i Dala socken, Västergötland. Fortfarande år 1671 fanns det här en offerkälla och en offerlund.⁴⁰ Således finns det en förvånansvärt god samstämmighet med Uppåkra–Gullåkra om man räknar med en offerlund placerad vid Uppåkratemplet. Det är inte alls svårt att föreställa sig den vagnsprocession Tacitus beskriver hos germanerna gå mellan Uppåkra och Gullåkra. Mot denna bakgrund är en jämförelse med Dejbjergvagnarna naturlig. Offermossen i Dejbjerg har under keltisk järnålder mottagit vagnar,

och deras placering intill en boplatz påminner starkt om Uppåkra–Gullåkra. Särskilt viktigt för vårt sammanhang är Rolf Petrés detaljstudium av Uppåkras fyndmaterial. Preliminära resultat tyder på att fragmentariska vagnar av Dejbjerg-typ även hittats i Uppåkra. Tittar man lite närmare på den senaste tidens arkeologiska landvinningar, kan det finnas fog för ytterligare funderingar kring ovanstående resonemang. Ett arbete som direkt berör diskussionen är Mikael Henriks-sons artikel i *Ale nummer 3, 2005*.⁴¹

Skånska stenar

Låt mig också med ett sista belysande exempel visa vad jag menar. Vi har redan sett hur guldrakteaterna kan ha fungerat profylaktiskt. Vänder vi oss till den så kallade åskstenstraditionen kan denna användas som argument i samma riktning. Från Uppåkra finns ett stort antal stenredskap och flera fossil dokumenterade inom tempelområdet.⁴² Invändas kan här att denna tradition med stor sannolikhet tillhört den s.k. lägre mytologins föreställningar och framförallt inte varit specifik för Uppåkrabornas religiositet. Dessa äldre tiders stenredskap och fossil har mest troligt alltid fångat människans fantasi, och antagligen går traditionen att belägga under flera tusen år.⁴³ Åskstenar ansågs allmänt ha skyddande magiska egenskaper, och det vore märkvärdigt om de inte använts inom den folkliga läkekonsten (Fig. 4). Den sydsvenska föreställningen att krossat »vätteljus» (belemniter) bidrog till att sår läktes fortare kan illustrera denna tradition.⁴⁴

Det finns självklart också andra indikationer som kan tolkas höra till läkekonsten i Uppåkra, men det skulle föra för långt att här ens räkna upp dem. Sammanfattar vi ovanstående resonemang finns det sålunda en rad generella och strukturella drag som förenar dessa profylaktiska åtgärder.

Fig. 4. Grönstensyx. Äldre text från LUHM stenåldersutställning: »Antagligen använd i ganska sen tid som amulett eller i vidskepligt syfte. Ur eggen, som är fullständigt avtrubbad, har stenmjöl avskrapats och begagnats som botemedel vid sjukdom». Foto Bengt Alm-gren.

Den andliga makten

I det föregående har många olika exempel anförts, i vilka trosföreställningar angående läkekonsten i Uppåkra–Gullåkra kunnat anas, och den som följt med i ovanstående argumentering kan till och med frestas att försöka namnge vår läkekonstgudinna, när vi nu börjar närma oss historisk tid. Tänkbar kandidat är under yngre järnåldern Eir, som beskrivs av Snorre som den tredje asynjan (en av asarna) och som läkekonstens gudinna. Eir skulle också passa in som en underordnad gudom till Freyja/Friggestalten. Påfallande i detta sammanhang är den koppling smågudinnorna ofta har till källsprång och rent allmänt till vatten. Till grund tycks ligga ett ännu outrett idégods som avser vaner, diser och alfer, allt i enlighet med ovan förda diskussion där läkekonsten varit en mindre del av ett större idékomplex.

Att ålderdomliga föreställningar återspeglas i sentida folktro vågar vi nog nu börja räkna med, men det är givetvis gungfly vi rör oss på. Diserna uppträder som ödesgudinnor och skyddsmakter. Dis är etymologiskt det-samma som kvinna, och Freyja tilltalas vana-

dis. Vanerna står i nära relation med de väsen som kallas alfer. Ett slående exempel är att alverna inom folktron främst är sjukdomsalstrare och kan blidkas med offer. Dessa övernaturliga väsen levde i gravhögar, källor och andra vattensamlingar. I själva verket erbjuder den mycket äldre Kormaks saga en intressant iakttagelse på detta område. Här skildras hur en kvinna, som sades äga en völvas hemliga krafter, rådde en man att offra en tjur till alverna för att få sina sår läkta. Genom att rödfärga ättehögen med tjurblodet och tillreda en festmåltid åt alverna av köttet, skulle han bli botad.⁴⁵ Ättehögen och resterna efter stora festmåltider (nötkreatur är rikligt representerat) återfinnes också i Uppåkra.

Till saken hör även att keltisk folktro i några sammanhang visar överraskande och ännu i huvudsak oförklarade likheter med nordisk folktro, bl.a. vad gäller föreställningar om älvor.⁴⁶ Vill man försöka spåra denna tradition på sydsandinaviskt område är det framförallt folktrons ellakors som dyker upp. Vi kan här återigen tänka på guldbrakteaternas profylaktiska funktion. Ellakorsen fungerade också som skyddsamuletter och skulle bland annat tillverkas av silver hämtat från nio olika platser samt fördes med inristade eller genombrutna korstecken. Även till form påminner ellakorsen om brakteaterna. Carl-Erik Tillhagen har dessutom tolkat formelordet *elifi* på brakteaterna som identiskt med folktrons älvor.⁴⁷ Ellafolket är synonymt med alverfolket, och det var just dessa alver som förknippades med sjukdom. Vad som först och främst slår en är väl återigen att ett direkt traditionssammanhang inte är helt uteslutet. Det hör till att inom folktron har offer varit särskilt vanliga inom folkmedicinen. Slutligen bör det också nämnas att i sagamaterialet härleds völbornas ättelinje och magiska krafter (bland annat förmågan att hela) till en ex-soldat.⁴⁸ Denne förste kunskapsbärare, Viðólfur, är kanske ett svagt

minne av den hemvändande soldaten som förde med sig läkekunskap?

Slutsats

Vad är då betydelsefullt för den ovan framlagda utvecklingsriktningen och dess förutsättning? Artikeln är naturligtvis inte avsedd att vara fullständig, men i varje fall har de viktigaste underliggande strukturerna iakttagits i form av karakteristiska exempel. Vad som framför allt har slagit mig under arbetets gång är den mycket långa kontinuitet vi möter i de föreställningar som omgett läkekonsten. Det är tydligt att vi här står inför en uråldrig föreställningsvärld som varit förknippad med läkekonsten. De här anförda exemplen skulle faktiskt kunna innebära att myterna kring läkekonsten bevarats i sin grundkomposition under närmare tusen år.

Det bör emellertid påpekas att även om jag sålunda teoretiskt skulle kunna erbjuda en plausibel arkeologisk utvecklingsriktning och dess förutsättningar, finner jag en psykologisk förklaringsmodell – mer fruktbar. Den i föreliggande sammanhang viktigaste förklaringen är enligt mig psykologin bakom den magiskt-religiösa föreställningsvärld som så ofta präglar människan.⁴⁹ Denna misstanke finner stöd hos många forskare.⁵⁰ Det finns naturligtvis inga entydiga svar på denna fråga, vilket visar sig inte minst i de olika teoretiska perspektiv som används idag.⁵¹ Mitt blygsamma bidrag till en mentalitetshistorisk förståelse av Uppåkra–Gullåkras läkekonst får av naturliga orsaker begränsas här och nu.⁵²

Hälsa är och har alltid varit väsentligt för människors liv. Betoningen av skydd och hälsa är också central inom en magisk-religiös världsbild. Ett vanligt missförstånd är dock att den magiskt-religiösa föreställningsvärlden skulle vara ologisk. Så är inte fallet. För att verkligen förstå en magisk-religiös

tolkning bör man sätta den i relation till den verklighetsuppfattning som psykologiskt kommer naturligt till människan.⁵³ Behovet att skapa mening och sammanhang i tillvaron är en naturlig konsekvens av människans psykologi. Mina föregående kommentarer om mänskliga universalier och kognitiva faktorer är av förklarliga skäl långt ifrån heltäckande. Däremot har Olav Hammer utvecklat resonemanget genom att påvisa även den kontextuella betydelsen:

Sociala faktorer är utomordentligt viktiga för att leda in spekulationer man har kring sina egna eller andras erfarenheter och dessa tolkas implicit i de termer som de lokalt accepterade förklaringsmodellerna tillhandahåller.⁵⁴

En tro på osynliga krafter eller makter fungerar som en alldeles utmärkt »rationell» förklaringsmodell när man konfronteras med egendomligheter.⁵⁵ Mer precist kan föresatsen inom en magisk-religiös föreställningsvärld karakteriseras som ett kontextuellt försök att uppfatta sjukdomars väsen och orsaker. Kvarstår denna magiskt-religiösa tolkningsberedskap kan trosföreställningar överleva oerhört länge. Uråldriga magiska föreställningar och moderna vetenskapliga resonemang kan således ge delvis gemensamt tolkningsunderlag för läkekonsten i Uppåkra–Gullåkra. Så kan man alltså enligt min uppfattning förklara den väldigt långa kontinuitet i det tankemönster som omgärdat läkekonsten i järnålderns Uppåkra–Gullåkra.

Noter

¹ A. Frölich 2006. Majoriteten av de kirurgiska instrumenten har hittats i och omkring Uppåkratemplet samt i vapenoffret strax norr om templet. Dessa fyndkontexter har starka religiösa kopplingar till den fornskandinaviska religionen.

² P. Karsten 1989, s. 77.

³ B. Stjernquist 1989, s. 57.

⁴ A. Kaliff & O. Sundquist 2004. Jfr även Neil S. Price 2002.

- ⁵ Saxo Grammaticus: *Gesta Danorum*: 254,12.
<http://www.kb.dk/elib/lii/dan/saxo/lat/or.dsr/index.htm>. 2006-04-07.
- ⁶ A. Andrén 1998, s. 138.
- ⁷ Se B. Hårdh 1999, s. 129 ff.
- ⁸ Se K. Hauck 2002. M. Gaimster ger i sammanhanget den bästa sammanställningen av K. Haucks minst sagt omfattande resonemang 1998.
- ⁹ »Merseburger Zaubersprüche» ca 970. Nationalencyklopedin 2006. Galderkunskap diskuteras även av C. H. Tillhagen 1977 och G. P. Helgadottir 1985.
- ¹⁰ Exempel återfinnes i flera källor bl.a. på en läkesticka från Ribe. I denna utdrivningsformel åkallas 9 nöder för hjälp mot malaria. T. Snædal 1994, s. 118 f.
- ¹¹ S. B. Aleshire. 1991.
- ¹² Se M. Watt 1999.
- ¹³ A. Kaliff & O. Sundquist 2004.
- ¹⁴ Se T. Snædal 1994, s. 11.
- ¹⁵ U. W. Silvegren 1996, s. 116.
- ¹⁶ Se A. Kaliff & O. Sundquist 2004, s. 97.
- ¹⁷ M. Gaimster 1998.
- ¹⁸ Se framförallt U. Lund Hansen 1987.
- ¹⁹ T. Zachrisson 2004.
- ²⁰ Jag vill dock understryka att diskussionen kring universalier är mer omfattande än vad jag kan redogöra för här. Se framförallt B. Stjernquist 1989, B. Gräslund 1989, Å. Daun 1999, P. Gärdenfors 2000, O. Hammer 2002, N. Uddenberg 2003, S. Sjölander 2004.
- ²¹ B. Stjernquist 2001.
- ²² P. Karsten 1994 och där anförd litteratur.
- ²³ B. Stjernquist 2001.
- ²⁴ M. Görman 1987.
- ²⁵ Se M. Green. 1989.
- ²⁶ Se Cunliff 1969.
- ²⁷ E. Schön 2004.
- ²⁸ M. Green 1989:29 ff.
- ²⁹ Se M. Görman 1987. Jfr även M. Green 1989 och B. Näsström 2001.
- ³⁰ M. Görman 1987.
- ³¹ För aktuell överblick, se det tvärvetenskapliga projektet »Vägar till Midgård».
- ³² E. Schön 2004.
- ³³ G. P. Helgadottir 1985.
- ³⁴ Se B. Näsström 2001 för översiktsarbete. Jfr även N. S. Price 2002. Även Tacitus anmärkning om kvinnans inneboende helighet och profetiska förmåga ger ledtrådar.
- ³⁵ B. Stjernquist 2001, s. 6.
- ³⁶ Se A. Hultgård 1996, s. 16.
- ³⁷ Se O. Sundquist 2004, s. 153 f. Jfr även C. H. Tillhagen 1977, s. 12. och A. Hult 1991.
- ³⁸ Se M. Green. 1989. Åtskilliga besökare på LUHM har också påpekat för mig att detta är en högst levande tradition i katolska länder.
- ³⁹ B. Näsström 2001.
- ⁴⁰ Se G. Granberg 1948.
- ⁴¹ Det finns indikationer på att fyndplatsen fungerat som en lokal religiös parallell till Uppåkra.
- ⁴² Med reservation för järnålderns flintteknologi och naturlig förekomst av fossiler. Något lapidarium för Uppåkra är ännu inte gjort.
- ⁴³ Om åskstenstraditionen, se C. H. Tillhagen 1977, P. Karsten 1994, P. Carelli 1996.
- ⁴⁴ E. Schön 2004, s. 310.
- ⁴⁵ Berättelsen är hämtad från H. R. Ellis Davidsson 1984, s. 154.
- ⁴⁶ E. Schön 2004.
- ⁴⁷ C. H. Tillhagen 1977.
- ⁴⁸ Se N. S. Price 2002, s. 116.
- ⁴⁹ En naturligt förekommande religiös tolkningsberedskap.
- ⁵⁰ Se P. Gärdenfors 2000, O. Hammer 2002, N. Uddenberg 2003, S. Sjölander 2004, L. A. Kirkpatrick 2005.
- ⁵¹ Den problematik som skyttar bakom denna fråga avtäckar enligt mig de postmodernistiska strömningarnas tillkortakommande, och i det här sammanhanget bör det tydliggöras att de förklaras påfallande lätt utifrån samma verklighetsuppfattning som kännetecknar den magiskt-religiösa världsbilden. Dessa likheter kommer till uttryck i J. Svenungssons avhandling »Guds återkomst: en studie av gudsbegreppet inom postmodern filosofi» 2004. För en mer utförlig beskrivning av företeelsen, se S. Halldén 2005, jfr O. Hammer 2002.
- ⁵² Denna första presentation av »Läkekonsten i Uppåkra» kommer att följas av en rad kompletterande publiceringar under 2007. Resultaten kommer också att visas i en större museiställning som öppnar den 31 mars 2007 på LUHM.
- ⁵³ Jag skulle beskriva den som en »metafysisk antropomorfisering».
- ⁵⁴ O. Hammer 2002.
- ⁵⁵ Den blir självklart irrationell utifrån en modern sekulariserad vetenskapsbild. Jag väljer att använda begreppet »naturlig» istället för det förekommande »naiv» verklighetsuppfattning, då det kan tolkas som nedsättande.

Referenser

- Aleshire, S. B. 1991. *Asklepios at Athens: epigraphic and prosopographic essays on the Athenian healing cults*. Amsterdam Gieben.
- Andrén, A. 1998. En centralort utan textbelägg? *Uppåkrastudier 1. Centrala platser – centrala frågor: Samhällstrukturen under järnåldern: en vänbok till Berta Stjernquist*. Larsson, L. & Hårdh, B. (red.) Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 28. Stockholm. S. 137–146.

- Carelli, P. 1996. Blixtar och dunder, magiska under: om åskstenstraditionen och förekomsten av stenåldersfynd i medeltida kulturlager. *Formvannen*. 91:3. S. 153–170. Royal Academy of Letters, History and Antiquities.
- Cunliffe, B. W. 1969. *Roman Bath*. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London.
- Daun, Å. 1999. *Det allmänmänskliga och det kulturbundna*. Stockholm.
- Ellis Davidson, H. R. 1984. *Nordens gudar och myter*. Stockholm.
- Gaimster, M. 1998. *Vendel period bracteates on Gotland: on the significance of Germanic art*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. Stockholm.
- Grammaticus, S. *Gesta Danorum*: 254,12. Det Kongelige Bibliotek.
<http://www.kb.dk/elib/lit/dan/saxo/lat/or.dsr/index.htm>. 2006-04-07.
- Granberg, G. 1948. Kyrkan och folktron. *Svenska folket genom tiderna: vårt lands kulturhistoria i skildringar och bilder*. Wrangel, E. (red.). Malmö.
- Green, M. 1996. The celtic goddess as healer. *The concept of the goddess*. Lington, S. & Green, M. (red.). London. S. 26–38.
- Gräslund, B. 1989. Gånggrifternas funktion i ljuset av primitiv själstro. Report series. *Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16–18 januari 1989*. Larsson, L. & Wyszomirska (red.). University of Lund. Institute of Archaeology. Lund. S. 67–76.
- Gärdenfors, P. 2000. *Hur homo blev sapiens. Om tänkandets evolution*. Falun.
- Görman, M. 1987. *Nordiskt och keltiskt: sydsandinavisk religion under yngre bronsålder och keltisk järnålder*. Lund.
- Halldén, S. 2005. *Hur går det till inom vetenskapen?* Stockholm.
- Hammer, O. 2002. *Osunt förnuft: en bok om intuitivt och kritiskt tänkande*. Stockholm.
- Hauck, K. 2002. Neus aus Uppåkra bei Lund, Südschweden: zur Ikonographie der Goldbrakteaten, LXIV. *Central places in the Migration and Merovingian periods: papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001*. Uppåkrastudier 6. Acta Archaeologica Lundensia series altera in 8° N° 39. (red.). Hårdh, B. & Larsson, L. Lund. S. 79–95.
- Helgadottir, G. P. 1985. Kvinner og legekunst i den norrøne litteraturen. *Kvinnearbeid i Norden fra vikingtiden till reformasjonen*. Foredrag fra et nordisk kvinnehistorisk seminar i Bergen 3–7 august 1983. Bergen. S. 17–29.
- Henriksson, M. 2005. Maskbilden från Västra Vång: ett sensationellt järnåldersfynd från Blekinge. *Ale* 2005:3. Lund
- Hult, A. 1991. *Källan till vattnet: sanningar och sägner om vattnet i marken*. Stockholm.
- Hultgård, A. 1996. Fornskandinavisk kult – finns det skriftliga källor? *Religion från stenålder till medeltid*. Engdahl, K. & Kaliff, A. (red.). Stockholm. S. 25–57.
- Hårdh, B. 1999. Offerfynd på Uppåkraboplatsen? Fynden i centrum. *Fynden i Centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra*. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia series altera in 8° N° 30. Hårdh, B. (red.). Lund. S. 127–134.
- Kaliff, A. & Sundqvist, O. 2004. *Oden och Mithraskulten: religiös ackulturation under romersk järnålder och folkvandringstid*. OPIA 35, Uppsala.
- Karsten, P. 1989. Rituelle neolitiska fynd i Skåne. Report series. *Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16–18 januari 1989*. Larsson, L. & Wyszomirska (red.). University of Lund. Institute of Archaeology. Lund. S. 77–86.
- Karsten, P. 1994. Att kasta yxan i sjön: en studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No. 23. Stockholm.
- Kirkpatrick, L. A. 2005. *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*. New York.
- Lund Hansen, U. 1987. *Römischer Import im Norden: Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*. Köpenhamn.
- Nationalencyklopedin. Internetjänst 2006. Höganäs.
- Näsström, B. 2001. *Fornskandinavisk religion*. Lund.
- Price, N. S. 2002. *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. AUN 31, Uppsala. Stockholm.
- Schön, E. 2004. *Folktrons ABC*. Stockholm.
- Silvegren, U. W. 1996. *Roman reflections in Scandinavia*. Malmö museer. Roma: L'Erma di Bretschneider. S. 115–118. Rom.
- Sjölander, S. 2004. *Vårt djuriska arv. Om människans biologiska natur*. Riga.
- Snædal, T. 1994. Vardagsliv och visdomsord. Runorna i Norden från urtid till nutid. *Runmärkt: från brev till klotter: runorna under medeltiden*. Benneth, S. (red.). Riksantikvarieämbetet. Stockholm. S. 9–32.
- Stjernquist, B. 1989. Arkeologiskt material som belägg för religion. Tolkningen som problem. Report series. *Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16–18 januari 1989*. Larsson, L. & Wyszomirska (red.). University of Lund. Institute of Archaeology. S. 57–66.
- Stjernquist, B. 2001. Offerplatsen och samhällsstrukturen. *Uppåkra: centrum och sammanhang*. Hårdh, B. (red.). Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. Stockholm. S. 3–28.

- Svenungsson, J. 2004. *Guds återkomst. En studie av gudsbegreppet inom postmodern filosofi*. Lagos Nr 3. Göteborg.
- Tillhagen, C. H. 1977. *Folklig läkekonst*. Stockholm.
- Uddenberg, N. 2003. *Arvsdygden. Biologisk utveckling och mänsklig gemenskap*. Falun.
- Watt, M. 1999. Guldgubber og patricer till guldgubber fra Uppåkra. Hårdh, B. (red.). *Fynden i Centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra*. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia series altera in 8° N° 30 Lund. S.177–190.
- Zachrisson, T. 2004. Det heliga på Helgö och dess kosmiska referenser. *Ordning mot kaos: studier av nordisk förkristen kosmologi. Vägar till Midgård 4*. Andréén, A. & Jennbert, K. Raudvere, C. (red.). Lund. S. 343–388.

Kancelliets Brevbøger

– från det forna Östdanmarks horisont

Av Jan Dahlin

Landsarkivet i Lund

Rigsarkivet i Köpenhamn har med stöd av Carlsbergfondens fullbordat utgivningen av Kancelliets Brevbøger (KB) för perioden 1551–1660, där kopieböckernas 117.000 handskrivna sidor sammanfattats i 2.800 trycksidor i 39 band. Projektet startade redan 1885 under kulturskandinavismens guldålder och täcker inte bara det nuvarande Danmark utan också den forna östra rikshalvan. KB är ett utomordentligt hjälpmedel för alla som forskar i Danmarks inre historia, men är tyvärr numera okänt för en bredare publik. Den tryckta utgåvan, som fullbordats av Ole Degn i en imponerande långspurt sedan 1987, innehåller koncentrat av varje ärende och i respektive band finns orts-, person- och sakregister. Det hösten 2005 utgivna sista bandet omfattar år 1660 fram till den 18 oktober, då förlusten av de skånska landskapen bekräftades genom freden i Köpenhamn, vilket bidrog till konstitutionella förändringar i Danmark. Samtidigt lade administratörerna upp nya böcker i kancelliet.

Följande artikel grundar sig på ett föredrag hösten 2005 i Köpenhamn, då den avslutande delen av det magistrala projektet Kancelliets Brevbøger presenterades. Det är inte bara danska forskare som berörs av utgivningen, utan denna källsamling är en angelägenhet för alla de nordiska ländernas historiker. Jag skall i det följande ta upp något om KB:s betydelse för forskningen i Skåne, Halland och Blekinge. Av naturliga skäl måste jag begränsa mig till några få nedslag i den digra litteraturen.

Inledning

Jag vill förmedla några tidsbilder från åren närmast efter sekelskiftet 1900. KB:s tidigare delar med start 1885 tillkom under en tid med mycket täta förbindelser mellan Lund och Köpenhamn.

Några klassiska danska arkivmän skymtar förbi: Rigsarkivarien C. F. Bricka och hans andreman, A. Thiset, som hade utarbetat registret till det första bandet. Thiset var expert på heraldik och bidrog i *Historisk Tidsskrift för Skåneland* 1903 med en fortfarande citerad uppsats om vapenbilder i de forna danska provinserna öster om Öresund. Vidare möter vi den blivande rigsarkivaren Laursen som länge värnade om de nordiska förbindelserna och som får ett varmt omnämnande av arkivarien Theodor Westrin i brev till den nye svenske riksarkivarien Emil Hildebrand 1904.

Ur Westrins brev den 14/8 1903 saxar vi hans lovord till Kongens By:

... Köpenhamn tycktes mig hafva blifvit ännu större och än mera kontinentalt under de tre år, som förflutit, sedan jag såg det sist. Vill man vara uppriktig, måste man medgifva, att i allt hvad det yttre beträffar Stockholm förefaller som en stilla landsortsstad i jämförelse med Köpenhamn: kommunikationer, restauranter, kaféer, butiker överträffar i antal, elegans och billighet betydligt vår kära hufvudstads; det finns god tillgång på parker och vatten, och gatorna äro väl belagda och sköna.

Westrin berättar vidare att han träffat arkivarie Thiset som hänvisat honom till arkivsekreter Laursen, vars kunskaper om svenska arkivförhållanden imponerat på Westrin (19/8) och som med verklig uppoffring och tid gått Westrin till handa. Till glädjeämnen höörde att historikern Kristian Erslev hade tittat förbi, men Westrin bedömde att antalet forskare var lågt jämfört med i Rigsarkivet i

Stockholm, som dessutom i jämförelse framstod som ett harem!

Westrin nämner att Laursen var sysselsatt med utgivning av Danmarks traktater med främmande makt och med redigeringen av Kancelliets Brevböger. Westrin förundrar sig över de knappa villkoren för detta arbete. Det kan tilläggas att lönerna i det svenska Riksarkivet var sådana att tjänstemännen måste ha olika extrainkomster för att klara sin försörjning.

Svensk ortnamnsforskning och utgivningen av äldre källskrifter

Fortsättningvis vill jag peka på att KB spelat en viktig roll för en av våra viktigaste specialvetenskaper, ortnamnsforskningen, som i sin tur har stor betydelse för bl.a. den bebyggelsehistoriska forskningen. Sålunda är alla utkomna band i KB exciperade för Dialekt- och ortnamnsarkivets i Lund ortnamnssamlingar, och KB är en självklar källa i samtliga utgivna delar i serien Skånes ortnamn.

Även för svensk dokumentutgivning har serien KB varit viktig, vilket de följande exemplen illustrerar:

Det första rör källor till äldre stadshistoria. Redan 1935 publicerade K. G. Ljunggren *Halmstads byfogderäkenskaper 1610–1642* i *Föreningen Gamla Halmstads Årsbok*. Dessa räkenskaper i Rigsarkivet består av 17 olika lägg från 8 olika byfogdar, där de rapporterar bl.a. bötesinkomster, inte minst utdömda efter slagsmål och misshandel. Ljunggren utnyttjar konsekvent KB för att hitta information om de olika byfogdarna samt om deras villkor och ämbetsutövning, det vi idag kallar kontext och metadata. Uppgifterna är ibland dramatiska. Att det har gått hett till visar en episod ur KB 1594 (s. 274, 374). Det framgår att byfogden själv varit i slagsmål med en av rådmännen (Ljunggren s. 99).

En annan utgåva av K. G. Ljunggren visar än tydligare Kancelliets Brevbøgers betydelse som stöd vid utgivning av andra källor. Ljunggren och professorskollegan Bertil Ejder gav ut den för de skånska landskapens historia centrala handskriften *Lunds stifts landebog 1569*. Det skedde i serien *Skånsk Senmedeltid och Renässans*, som numera utges i samarbete med Landsarkivet i Lund.

Landebogen upptar kyrkans rättigheter i det dåvarande Lunds stift, som ju bestod av Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm. För varje gård redovisas de många olika skatter och eventuella landgillen som innehavaren skulle betala till kyrkan.

Ljunggren kan sluta sig till att 1569 inte är tillkomståret för landebogen; istället samlades en stor del av materialet in i början av 1570-talet och boken färdigställdes i början av 1580-talet.

Med hjälp av uppgifter i KB kan Ljunggren sätta in projektet i sitt administrativa sammanhang och klargöra de inblandade ämbetsmännens karriärer och aktiviteter i liknande sammanhang. Det visar sig att Kristian III gav direktiv den 4/10 1554 som några år senare resulterade i en landebog för Sjællands stift. Fredrik II utfärdade den 11/8 1569 ett nytt direktiv till prostarna i Lunds stift, vilka var de som ledde insamlingen av uppgifter. Den viktigaste ämbetsmannen var Hans Brolægger, som 1568 utnämns till stiftsskrivare i Lund.

KB och 1900-talets konjunktursvängningar inom historievetenskapen

1970-talets stora historikergeneration kom som bekant till stor del att specialisera sig på modern historia. Det fanns dock undantag, och det stora projektet om äldre historia var det »Nordiska ödegårdsprojektet». Det

leddes i Lund av professor Eva Österberg och producerade en rad goda historiker, däribland Sten Skansjö, Hans Sundström, Kåthe Bååth (Balint), Anders Persson och Jan Brunius, den senare nu slottsarkivarie och stöttepelare i Kammararkivet i det svenska Riksarkivet.

Sten Skansjö, välkänd för sin bok om Skånes historia, har i boken *Svedala genom tiderna* (1981, s. 158 ff., 174 f.) utnyttjat KB för att klargöra den bebyggelseutveckling som cirka år 1600 skedde vid Lindholmen. I denna fästning i Skåne hölls en gång Albrekt av Mecklenburg fången sedan han 1389 lidit nederlag mot koalitionen mellan Dronning Margareta och svenska aristokrater. Lindholmen var länge bas för ett danskt län med samma namn, men så småningom ändrades länsindelningen, och det berodde kanske på att fästningen inte längre höll måttet på grund av den militärtekniska utvecklingen. För att kunna motstå ett allt starkare artilleri måste man anlägga nya typer av befästningsvallar och fiendens artilleri måste kunna hållas på längre avstånd med hjälp av olika typer av hinder. Lindholmens fästning övergavs, ja den raserades, och är numera bara en kulle i landskapet.

Den 3 juni 1605 gav Kristian IV order till länsherren Sigvort Grubbe att låta »bryta ned Sandbiere By ved Lindholm Ladegaard», ett tidstypiskt beslut som var ett led i övergång mot ökad ladugårdsdrift. Mera mark skulle brukas direkt under huvudgården istället för av bönder på gårdar under huvudgården. (Jfr paralleller med anläggningar av farmer eller plattgårdar på 1800-talet!) Det intressanta är att en del av de således avhytta bönderna i Sandberga by trotsade kungen, vilket Skansjö rekonstruerar med hjälp av KB och kamerala källor. Det visar sig att en del av bönderna istället för att flytta från trakten stannade i närheten och anlade nya smågårdar på marginaljord runt byn, och vissa av dessa

nya gårdar kom att bli bestående brukningsenheter enligt skattematerialet.

Curt Wallins skildring av kalkugnen i Andrarum 1550–1621 är ytterligare ett exempel där en forskare funnit tillförlitliga belägg för en verksamhet som annars vore svår att spåra och placera in i ett större sammanhang.

I Landsarkivet i Lund har vi myntat uttrycket »Gränsland med dubbel historia» för de tidigare danska landskapen. I det ligger att det är särskilt intressant att beakta ett danskt perspektiv före – men också efter – mitten av 1600-talet. Denna ambition försvåras av att många danska historiker, förmodligen av forskningsekonomiska skäl och styrda av den nuvarande riksgränsen, bortser från den östra rikshalvan när de behandlar tiden före 1658, på samma sätt som svenska historiker bortser från Finland när de behandlar Sverige under perioden före 1809. För Skåne, Halland och Blekinge kan det tillspetsat leda till att vi istället för ett gränsland med dubbel historia blir ett gränsområde utan egen historia.

Att i dagens svenska forskarmiljö vidmakthålla intresset för det danska och kunskap om forskningsläget i dansk historieforskning är arbetskrävande och underlättas inte av forskningens konjunktursvängningar. Sett ur ett skånskt och svenskt perspektiv går intresset för dansk historia i vågor och det gäller också intresset för den långa period när en rad numera svenska landskap utgjorde Danmarks östra rikshalva.

För 100 år sedan hade vi en sådan forskningens högkonjunktur. Kulturskandinavismen hade verkat i decennier, kommunikationerna över Öresund hade revolutionerats genom ångbåtstrafik, passfrihet och myntunion. Arkiven hade öppnats för forskare. Danska forskare som Kristian Erslev, Knud Fabricius och svenska forskare som Martin Weibull och hans söner hade i decennier pe-

netrerat en rad forskningsområden och var väl förtrogna med arkiven. Ingen generation kommer sannolikt att kunna skaffa sig en lika inträngande kunskap om källmaterialet som denna. Lyckligtvis har de också lämnat efter sig en lång rad enastående källutgåvor och initiativ till sådana. Men efter hand har intresset för vad vi i Sverige kallar äldre historia minskat och därmed antalet experter på dansk-svensk historia.

Ny högkonjunktur?

Under påverkan av Öresundsbroprojektet och integrationspolitiken i Öresundsområdet har dock forskningskonjunkturen delvis åter vänt. Vid Lunds universitet upprättade man 1998 ett »Centrum för Danmarksstudier» med den danskfödda historikern Hanne Sanders som ledande kraft. Sanders och hennes make professor Harald Gustafsson har initierat en rad studier, där det danska perspektivet är av central betydelse. Det är emellertid som sagt inte enkelt att i forskningsmiljön återta den mark som förlorats under senare delen av 1900-talet. Forskarna behöver, förutom att läsa in sig på forskningsläget, utnyttja alla genvägar som står till buds, och här kan värdet av Kancelliets Brevbøger och andra dokumentutgåvor knappast överskattas.

En färsk illustration av KB:s möjligheter – men också begränsningar – är lundahistorikern Stefan Perssons doktorsavhandling *Kungamakt och bonderätt* med undertiteln *Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525 – 1640*. För perioden 1576–1579, då för övrigt den berömde ämbetsmannen och historikern Arild Huitfeldt var förste sekreterare i kansliet, utnyttjar Persson det tryckta kanslimaterialet och kronans svar på böndernas klagomål, recesser, förordningar och andra kungliga brev. Ambitionen är bl.a. att påvisa att böndernas roll går utöver den att vara passiva objekt i ett

ensidigt herre–tjänare-förhållande. Persson söker efter en interaktion mellan kungen och kronans bönder (s. 17).

Avhandlingsperioden präglas enligt författaren av »en smält gigantisk strukturläggning av det danska jordbruket, från ett medeltida godssystem med små enheter till ett mer stordriftsbaserat. Förändringarna har av tradition också utpekats som en plågsam omställning för adels- och kronobönderna». Det innebar en form av byteshandel mellan främst adeln och kronan, där kronan ville etablera en sammanhängande större godsmassa på Själland genom att byta bort gods i Skåne.

För bönderna blev följden negativ genom att de avkrävdes mer arbete på godsherrens godsmarker utanför sin fästade jord, en ökning av den s.k. veckodagsarbetsplikten (ugedagsarbejde). Kronan och kronans bönder dominerar emellertid Perssons avhandling, medan förhållandet på adelsgodsen är av intresse som rena jämförelser. Men författaren försöker också spåra om man kan tala om ett adelsböndernas förhållande till kronan. De jordegna (självägande) bönderna är viktiga för Göingeundersökningen, eftersom de självägande där utgjorde en stor del av befolkningen.

Göinge härad vid gränsen mot Sverige i nordöstra Skåne hade länge en friare ställning inom det danska riket med givna privilegier. Denna särställning upphörde under avhandlingsperioden, och det hängde samman med upprättandet av en stående här och uppförandet av militära fästningar med stående garnisoner. Den militärhistoriska utvecklingen gav grunden för centralisering och effektivare kontroll av undersåtarna även i ett perifert gränsland.

Persson penetrerar permanenta och tillfälliga avkortningar av landgillen, d.v.s. att jordägaren staten godtog att arrendet minskades eller togs bort helt. Bedömningen av

böndernas smärtgräns var utgångspunkt för besluten; det var ur kungamaktens synpunkt kontraproduktivt att försöka utkräva ett så högt landgille att bönderna tvingades bort eller att önskad nyodling inte kom till stånd.

Konklusioner

Sett i ett kritiskt perspektiv kan dokumentutgivning i alltför hög grad styra forskningen. Det beror naturligtvis främst på forskningsekonomin, men också på enskilda forskares förmåga att läsa äldre handstilar och att självständigt tolka materialet. Ett svenskt exempel är historikern Nils Ahnlund som begränsade sin magistrala studie av Axel Oxenstierna till den period för vilken dennes brev fanns publicerade. Ahnlund ansåg det förmodligen inte möjligt att täcka den senare perioden.

När det gäller Kancelliets Brevböger så är ju utgåvan så bred och mångsidig att det är svårt att se några risker. Utgåvan kan jämföras med det svenska riksregistraturet, Gustav I:s registratur, som börjar 1521 och slutar 1560 och som även inkluderar utrikespolitiska händelser. KB börjar 1551 och fortsätter ytterligare 100 år efter det svenska riksregistraturet, men är i gengäld begränsad till det dåtida Danmarks inre förhållanden.

Att utgivningen av Kancelliets Brevböger nu har fullbordats är en i sig historisk händelse. Serien kommer att betyda mycket för framtida forskning. Kanske vågar man önska sig ytterligare ett hjälpmedel, ett generalregister på basis av registren i de olika banden. Ett sådant register skulle kunna redigeras med hjälp av ny teknik och presenteras på Internet.

Referenser

- KB, Kancelliets Brevböger vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag udgivet ved Ole Degn av Rigsarkivet. 1660 intil 18. oktober. København 2005.
- Karl Gustav Ljunggren, Halmstads byfogderäkenskaper 1610–1642. Föreningen Gamla Halmstads Årsbok 1935 s. 89–157. Med ordlista, register över person- och ortnamn samt yrkesbeteckningar.
- Lunds stifts landebog 1569. Utgiven av Karl Gustav Ljunggren och Bertil Ejder. Skånsk Senmedeltid och Renässans. Del III. Lund 1965.
- Stefan Persson, Danmark, Skåne, Göinge ... danskt härvasen i tidigmodern tid. *Ale* 2005:1,2.
- Stefan Persson, Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525 – 1640. Lund 2005.
- Sten Skansjö, Svedalabygden från tidig medeltid till dansktidens slut. I Svedala genom tiderna. Trelleborg 1981.
- Curt Wallin, Kalkugnen i Andrarum 1550–1621. En bortglömd, riksviktig »storindustri» före Alunbrukets tillkomst. Föreningen för Fornminnes- och Hembygdsvård i sydöstra Skåne. Tomelilla 1950.

Skånelitteratur – ett axplock

Av Gert Jeppsson

Universitetslektor, redaktör för *Ale*, Lund

Tidskriften *Ale* hade under ett antal år samarbete med Skåneavdelningen på Malmö stadsbibliotek. Biblioteket tog fram ett bibliografiskt basmaterial omfattande ämnena historia och arkeologi, vilket *Ale*-redaktionen bearbetade, redigerade och lät läsarna ta del av. Denna biblioteksservice har tyvärr upphört, och *Ale*-redaktionen har inte tillräckliga egna resurser för en kontinuerlig bevakning av nyutkommen litteratur. Senaste gången en bibliografisk förteckning infördes i *Ale* var år 2002, nummer 2.

Ale innehåller normalt inte recensioner, och det följande utgör inte heller något undantag utan skall ses som korta presentationer av böcker som helt eller huvudsakligen behandlar ämnen där Skåne utgör den geografiska arenan. Listan av böcker gör givetvis inte anspråk på att vara fullständig eller att ens komma i närheten därav. Urvalet är subjektivt. Däremot kan presentationen ifråga om disciplinär bredd rätt väl spegla *Ales* innehåll – sett över tiden.

Flera av de nedan omtalade böckerna kan kopplas ihop med det nu snart avslutade interdisciplinära s.k. godsprojektet, Människor – makt – modernitet. Skånska godsmiljöer från högmedeltid till nutid. Flera forskare knutna till detta har lagt fram sina avhandlingar. De arbeten som godsprojektet in corpore står bakom och som har givits ut i form av ett antal antologier avses att presenteras för sig själva i ett *Ale*-nummer under år 2007.

Mats Olsson, Storgodsdrift. Godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet (2002). – I detta longitudinella arbete ligger tonvikten på 1700- och 1800-talen beroende på källsituationen. Författaren tar upp fyra grundläggande frågor i sin undersökning av de skånska godsen. 1. Varifrån fick godsen sina inkomster – var det landgillena från fästebönderna eller var det den egna godsdomänen som var viktigast? Över tiden kan Olsson konstatera att det i Skåne såväl som i stora delar av övriga Europa sker en förskjutning från räntcinkomster som dominerande till fördel för godsinkomster. Skåne tar dock bara halva steget på denna väg under jordbrukets högkonjunktur fram till 1600-talets mitt. Fullbordan från Grundherrschaft (räntebaserad drift) till Gutherrschaft (godsbase-rad drift) sker först under nästa uppsvingperiod, slutet av 1700-talet och första hälften

av 1800-talet. 2. Ökade eller minskade domändriften? Svaret på den frågan hänger samman med den föregående. Med hjälp av ett rikhaltigt statistiskt material visar författaren utsädesmängdernas och egenarealernas ökning, detta på bekostnad av nedlagda fästegårdar. 3. Hur organiserades produktionen? Användes dagsverksskyldiga fästebönder (hoveri) eller avlönade jordbruksarbetare? Författaren följer utvecklingen från nästan enbart hoveri till mer och mer lönearbetare vid godsen. Utvecklingen är emellertid inte jämn. En s.k. feodal rekyl i arbetsorganisationen, som hänger samman med ökningen av godsdomänen, kan märkas under 1800-talets första hälft, då böndernas och gatehusmännens dagsverksskyldighet ökade. 4. Var godsdriften lönsam? Tidigare danska studier visar på en avkastning mellan 2 och 5 procent under 1600-talet. Olssons analyser pekar på en årlig avkastning mellan 5 och 10

procent och stannar på 7,4 procent i medeltal, dvs. ett par procent över den aktuella marknadsräntan.

Avhandlingen Storgodsdrift bygger på nio intensiva fallstudier av skånska gods: Vittskövle, Bjersgård, Dufeke, Dybeck, Karsholm, Svaneholm, Trolle-Ljungby, Årup och Örup. Därtill har – beroende på frågeställningarna – uppgifter från ytterligare ett stort antal gods använts, 69 för beräkningen av driftöverskottet och 123 för utsäde och skörd.

Samme författare har utgivit **Skatta dig lycklig** (2005). Vid årsmötet med De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening i april detta år höll Mats Olsson en föreläsning kring detta ämne. Avsikten är att en bearbetad version av denna skall publiceras i *Ale* 2007. Därför får presentationen av denna bok anstå till dess.

Peter Ullgren, Lantadel. Adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut (2004). – Efter 1658 blev den skånska adeln en del av det stormaktstida Sverige. Författaren för oss in bakom kulisserna av krig och storpolitik och låter oss se hur adeln utövade makt i vardagslivet och i lokalsamhället. Av de skånska adelssläkter som träder fram är det främst ätten Barnekow på Vittskövle som blir föremål för en inträngande mikrostudie. Övergripande perspektiv i avhandlingen är bl.a. studiet av adelns villkor, vilket för Skånes del jämväl omfattar den sista dansk-tiden på 1650-talet, samt relationen mellan den godsägande adeln och folket. En betydande del i boken upptages av författarens strukturering av adeln: vilka räknades i Skåne efter 1658 till dansk respektive svensk adel, vilka var betitlade/obetitlade, vilken förmögenhetsklass tillhörde de – räknat i tunnor hartkorn vid rustjänsttaxeringarna. Den senare hälften av Lantadel fokuserar på olika strata inom adeln såsom livsstil, självsyn – hur titulerade och titulerades man t.ex.

i brev –, uppträdande i kyrkligt sammanhang, deltagande i den regionala och lokala förvaltningen t.ex. häradsrätter och länsadministration. Belysande är också denna lantadels artefakter i sockenkyrkan, likaväl som donationer. Vad omgav man sig med där, i livet och efter döden? Godsägaren var för övrigt ofta patronus i sin huvudgårdssocken.

Da Østdanmark blev Sydsverige. Otte studier i dansk-svenske relationer i 1600-tallet. (Antologi. Red. Karl-Erik Frandsen & Jens Chr. V. Johansen. 2003). Boken ingår även i »Skånsk Senmedeltid och Renässans». Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund nr 19. – Trots bokens danska titel är sex av bidragen på svenska, skrivna av svenska historiker. Två av bidragen behandlar dansk-svenska landsdelar utanför Skåne, Gotland och Blekinge. Merparten av uppsatserna har som tema integrationspolitiken. Det må vara konkreta problemområden såsom rättsväsendet, det nya språket, den skånska adelns introduktion på riddarhuset eller övergripande politiska analyser rörande »Den svenska integrationspolitikens föreställningsvärld». Uppfattningen att østdanskarna utsattes för en brutal och hänsynslös tvångsuniformitet efter frederna 1645 och 1658 konfronteras med en betydligt mera nyanserad tidsbild. Flera författare i boken menar att olika befolkningsgrupper i Skånelandskapen agerade utifrån andra bevekelsegrunder än rent nationella.

Kampen om Skåne. (Antologi. Red. Göran Rystad. 2005). – I fokus för framställningen står skånska kriget 1675–1679. Denna bok är på sätt och vis »nygammal». Den skrevs 1983, men kom endast ut i ett fåtal författar-exemplar och nådde aldrig marknaden på grund av en mycket säregen brand som ödelade förlaget. Nu har en ny upplaga äntligen producerats på initiativ av Historiska Media

med uppdaterade artiklar, en del nyskrivna alster och med de danska bidragen översatta till svenska. Det militärhistoriska inslaget får självklart ett betydande utrymme, främst slaget vid Lund (Arne Stade). Även strategi och krigsledning skärskådas och kritiseras, det svenska av Carl Eric Almgren och det danska av K. V. Nielsen. Men även det politiska läget, vägen till fred och i förlängningen enväldets framväxt i Sverige analyseras och beskrivs i flera artiklar av utgivaren Göran Rystad. Hela den komplexa frågan om snapphanarna och »det lilla kriget», gränsbefolkningens dilemma, straffexpeditioner och amnesti får expertbelysning av utgivaren. Till den s.k. »mjuka» historieavdelningen hör Gert Jeppssons kapitel »En omstridd befolkning». Förhållandet mellan danska och svenska privilegier, adeln och de betydelsefulla skånska godsens, implementeringen av nya svenska lagar och förhållningssätt får sin belysning. Inom parentes kan nämnas att *Alf Åberg* skrivit en populärhistorisk bok med snarlik titel, *Kampen om Skåne under försvenskningstiden* (1994).

Från skånska krigets slutskede föreligger en nyligen utkommen mikrostudie från Karl XI:s operation norr om Kävlinge, nämligen **Lars-Åke Göthesson, Ställningen vid Norrvidinge hösten 1678**. Erik Dahlbergs bataljplan över Karl XI:s fältläger vid Norrvidinge och Dagstorp (2006). – I sammanlagt 71 dagar hade Karl XI:s nära 12 000 man starka fältarmé sitt läger i och i trakten omkring nämnda socknar. Författarens huvudkälla är generalkvartermästaren Erik Dahlbergs bataljplan över området. Vid denna tid hade kriget avtagit i intensitet och karakteriserades av ett taktiskt lurpassande arméerna emellan, medan snapphanar och friskyteenheter ännu förde det småskaliga kriget och störde den svenska arméns förbindelselinjer. Det är mot denna bakgrund Göthesson gestaltar förhål-

landena i det svenska fältlägret i september 1678 och beskriver tämligen detaljerat regementet efter regementet. Vi får även ta del av en närgående topografisk beskrivning av de byar som var indragna i den svenska arméns förlägningsområde.

Stefan Persson, Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640 (2005). Avhandlingen ingår i Centrum för Danmarksstudier nr 8. *Ales* läsare har redan fått smakprov från denna bok i nummer 1 och 2 2005. – Persson placerar Göingebönderna i fokus i ett omfattande kontextuellt sammanhang som representerar för de små människorna i tidens Danmark. Inbördeskrig, bonderesning, reformation, dansk-svenska krig och maktcentralisering under Christian IV är exempel på makrohändelser, som får effekter och som måste hanteras av bondebefolkningen i deras vardag. Författaren intresserar sig också för deras politiska status och deras förhållande till den s.k. övermakten. Har de något inflytande på denna? Hur kommer detta i så fall till uttryck? Svaret Persson kommer fram till är att böndernas roll är både en annan och större än att bara vara passiva mottagare i en envägs kommunikation från herremakten. Inte minst kommer detta till uttryck i det militära gränsförsvaret. I ett ytterst decentraliserat militärsystem åtar sig Göingebönderna flera försvarsplikter mot ökade privilegier. Författaren konstaterar emellertid också att den särställning som Göinge hade delvis undermineras av Christian IV:s centraliseringspolitik och att gränslandet allt mer integreras i det danska riket.

Byar och bebyggelse utgör ett ofta återkommande forskningstema. Oftast brukar 1800-talets stora agrara omvälvningar stå i blickpunkten, men innan vi kommer dit skall en avhandling rörande byar inom ämnet medel-

tidsarkeologi anmälas. **Katalin Schmidt Sabo, Den medeltida byns sociala dimensioner** (2005). Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar. Skrifter 67. Till denna sammanläggningsavhandling räknas också författarens **Vem behöver en by?** Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år (2001). Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar. Skrifter 38. – De tre studierna i den senare boken bär titlarna 1. »Nu vilja bönderna bygga en by ...» Sociala förändringar under bybildningstid i Skåne. 2. »Kyrkheddinge under ytan.» 3. »Att äga rum. – eller Vem behöver en by?» Det skall infliskas att denna historia-arkeologiantologi även innehåller bidrag från andra forskare med ämnen som bl.a. berör jordäga (Kerstin Sundberg) och landskapsanalys av bebyggelse och mark (Claes B. Pettersson) i undersökningsområdet. I den ovan nämnda *Den medeltida byns sociala dimensioner* har Schmidt Sabo, utöver en syntes, tillagt två längre avsnitt: 1. Bystrukturernas dynamik. 2. Genusrelationer i byar under medeltid. Av rubriker och underrubriker ovan framgår inriktningen av författarens forskning ganska väl. Möjligen kan det lyftas fram extra att det är de sociala dimensionerna i byn som främst undersöks ur olika perspektiv. Dessa kan t.ex. vara relationen mellan individer och grupper, sociala processer och strukturer, individens levnadsvillkor, byns funktioner, interaktionen mellan samhällets olika påverkansformer. Till den sociala sfären hör också hur relationerna mellan könen användes för att anpassa kontakterna mellan byinnevånarna och den omgivande världen.

Bland de arbeten som till väsentligaste delen tar upp 1800-talets agrara skiften skall först nämnas **Henrik Svensson, Öppna och slutna rum – enskiftet och de utsattas geografi**. Husmän, bönder och gods på den skånska landsbygden under 1800-talets för-

sta hälft. – Kulturgeografen Svensson rör sig i Vemmenhögs härad på Söderslätt, där sju socknar blir »dissekerade». Under press från en ökande folkmängd genomfördes de olika skiftena för att öka möjligheterna till försörjning. Hur reagerade de olika lokalsamhällena inför förändringarna? Vilket blev resultatet? Det är i allt väsentligt bönderna som ligger bakom skiftena enligt författaren. Han jämför hur gods- och bondesocknar, som före skiftena varit tämligen lika, utvecklades på helt olika sätt. Svensson diskuterar möjliga alternativ, kartlägger initiativtagarna, synar tillstånds- och kontrollapparaten. Ofta konfronteras material och resultat med internationell forskning och olika modeller. Socknarnas agrara underklass, besuttna eller obeuttna husmän, får stort utrymme. I en sådan genomgripande förvandling som skiftena förde med sig blir givetvis interaktionen mellan individ och lokalsamhälle/regional-samhälle livlig. Svensson undersöker denna både under enskiftet och den närmast följande tiden. Ett av avhandlingens resultat blir – med hänvisning till rubriken – att bondesocknarna representerar det öppna rummet och godssocknarna det slutna.

Som en uppföljning av Svenssons avhandling kan vi om samma ämne följa en detaljstudie från Kullabygden i nordvästra Skåne, nämligen **Caroline Ranby, Krapperup och skifteslandskapet**. Laga skifte och agrar bebyggelseomvandling i Brunnby socken, Skåne 1830-1870 (2006). – Författaren, tidigare känd för *Ales* läsare genom flera bidrag i tidskriften, utgår självklart från Krapperup, eftersom denna huvudgård helt dominerade ägarebilden i Brunnby socken. Utöver förändringsprocessen i byarna, det gamla odlingslandskapets försvinnande med sina in- och utmarker, intresserar sig Ranby också för byggnationens omdaning, ganska naturligt för en antikvarie och bebyggelsehistoriker.

Man får insikt i hur gamla gårdar revs eller flyttades ut från byn, nya byggnader uppfördes, vad som hände med de berörda människorna osv. Något som kan vara värt att nämna är det faktum att förändringsprocessen enligt Ranby skedde i samverkan och samförstånd mellan parterna, godsherren på Krapperup å ena sidan och bönderna i Brunnby å den andra. Många andra exempel, ibland mytomspunna, från godssocknar visar på patriarkaliska och hårdhänta metoder.

Förflyttar vi oss ännu längre åt nordväst i Skåne och lämnar Luggude härad hamnar vi i Bjäre härad, men håller oss ändå kvar i risbygden. Om denna del av landskapet skriver **Mats Gustafsson, Bondesamhällets omvandling i Nordvästskåne**. Bjärehalvöns agrara utveckling under 1700- och 1800-talet (2006). Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 37. – Författaren börjar med det »historiska arvet» och kommer först efter en tredjedel av boken in på skiftena. Genom att Gustafsson är professor i resistensbiologi vid SLU i Alnarp – men därtill historiker – möter vi frågeställningar och utredningar utöver dem som brukar förekomma i denna typ av böcker. Framställningen tar inte heller slut efter utredningen om hur skiftena förändrade livsvillkoren för inbyggarna, som tidigare ofta varit mångsysslare i denna bygd och hämtat sin bärgning från både jordbruk, skog, fiske och sjöfart. Vi får även följa hur den nya tiden för med sig nya odlingssystem, förädling av växter och husdjur, uppförande av större ekonomibyggnader, utnyttjande av fabriksstillverkade jordbruksredskap osv. Kulturlandskapet och dess förändrade utseende observeras och beskrivs noggrant.

Vi dröjer oss kvar i nordväst, närmare bestämt i Höganäs med omgivningar. Som ett exempel på den förut nämnda föränderligheten inom näringslivet har vi framväxten av

preindustriella företag. En av det skånska jordbrukets tungviktare, Gustaf III:s finansminister Erik Ruuth till Marsvinsholm m.fl. herrgårdar, utvecklade och finansierade Höganäsbolaget, främst genom den inkallade engelske gruvingenjören Thomas Stawford. Denne kom till Höganäs 1796, ledde arbetet där i 35 år, alltså till långt efter Ruuths död 1820, gjorde Höganäs till en gruvort och, vilket är viktigt, bringade Höganäs och Nordvästskåne i en tidig direktkontakt med den engelska industriella revolutionen. Konstvetenskapsparet **Ann Charlotte & Torsten Weimarck** har i **Lergodset från Höganäsbolaget 1832–1926** (2005) följt den industriella och konstnärliga produktionen under cirka 100 år. De massproducerade gula blyglaserade hushållskärlen och de bruna saltglaserade syltkrukorna är för många i den äldre generationen välbekanta. Paret Weimarck lotsar oss också genom den stora produktionen av prydnadsföremål under det skildrade seklet: de tongivande konstnärliga formgivarna – idag benämnda designers –, olika keramiska tekniker, över tiden skiftande konstnärliga stilar internationellt inspirerade eller introducerade i Höganäs. Mängden av vackra färgbilder som illustrerar den keramiska produktionen står i skarp kontrast till fattigdomen och de ofta usla (barn)arbetsförhållandena i gruvsamhället Höganäs.

Vi stannar kvar inom ämnet konstvetenskap, nu riktat mot de skånska slottens arkitektur under 1800-talet. **Kajsa Bjurklint Rosenblad, Scenografi för ett ståndsmässigt liv**. Adels slottsbyggnader i Skåne 1840–1900 (2005). – Det är en intensiv byggnadsperiod, 1800-talets sista hälft, den mest omfattande i historisk tid enligt författaren. I ett appendix förtecknar Bjurklint över 50 ombyggda eller nyuppförda huvudbyggnader på skånska gods och s.k. landerier. Av dessa koncentrerar hon sig särskilt på Jordberga, Sövdeborg,

Kulla-Gunnarstorp, Trolleholm och Kronovall. När det gäller att söka det kausala sammanhanget, pekar Bjurklint på adelns förlorade politiska maktposition och avskaffandet av privilegier. För att kompensera detta ville man i ett alltmera rörligt socialt fält åtminstone slå vakt om en ståndsmässig livsföring. Men även andra drivkrafter låg bakom »byggboomen». Vid ingången till en modern tid uppkom nya beteenden: adelspersoner kände behov av att positionera sig i gruppens eget kulturella fält, men också rent individuella behov får inräknas. Det är många aspekter Bjurklint ytterligare tar upp i sin avhandling, t.ex. stilsförändringarna såväl exteriört som interiört, relationerna i byggnadsprocessen mellan beställare/godsherre och arkitekt, mäns respektive kvinnors ansvarsområden. Författaren understryker de starka historiska influenserna i processen, oavsett byggnadsstil, och ställer avslutningsvis en intressant fråga: Var nyslotten (Bjurklints term) ett försök att genom arkitekturen bygga en regional identitet, att uttrycka samhörighet med Skåne – och Sverige? Eller ville godsägarna genom att man anlidade så många kända danska arkitekter med Ferdinand Meldahl i spetsen uttrycka sin historiska släktskap med sin gamla nation, grannlandet Danmark? Det var ju mitt under nationalismens glanstid.

Det kan bara tilläggas att Kajsa Bjurklint flera gånger låtit *Ales* läsare ta del av sina alster samt att hon i dagarna (september 2006) hedrats med den historiska bokklubben Clios stora pris för sin avhandling.

Nr 1 av *Ale* 2001 innehöll en uppsats med titeln »Den heliga lunden» skriven av Svantje Wittrock (nu Oostras). Denna ingår numera som en del i en sammanläggningsavhandling som ventilerades på Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) i Alnarp våren 2006. **Svantje Oostras, Om Lunden.** Bidrag till kännedom om begreppet lund och om lunden som före-

teelse (2006). Acta Universitatis Agriculturae Sueciae 2006:25. – Författaren har en tvärvetenskaplig ansats, bl.a. estetiska, sociala, kulturhistoriska och biologiska aspekter, och avhandlingen är i likhet med titelns formulering till stor del en begreppsanalytisk studie. Jag går här förbi de naturvetenskapliga inslagen. För humanistiska vetenskaper verkar Oostras kulturhistoriska/religionshistoriska samt ortnamnshistoriska resonemang vara mest fruktbara. I övrigt hänvisar jag till den ovannämnda *Ale*-uppsatsen 2001/1.

Tidskriften *Ale* har vid flera tillfällen, så även i föreliggande nummer, redovisat forskningsresultat från järnålderns och vikingatidens Uppåkra. Men även andra samtida undersökningsområden har redovisats i litteraturen. **Bengt Söderberg, Aristokratiskt rum och gränsöverskridande.** Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600–1100 (2005). Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter No 62. – Järrestad (ung. jarlens plats) på Österlen nära Simrishamn har under yngre järnålder (400–1050) varit en betydande centralort. I centrum av en sådan plats låg, såsom i Järrestad, hallen, en symbol för det härskande skiktet och dess ideologi. De frågor Söderberg ställer sig rör i väsentlig grad hur denna hallmiljö har gestaltat sig och vilken roll den har spelat för aristokrati och för det omgivande lokalsamhället. Vilka var aktörerna, hur kan interaktionen ha tagit sig uttryck? Författaren diskuterar också både i avhandlingens början (kap. 2) och i avslutningen det svårlösta problemet om en kungamakts, regional eller central, eventuella inflytande i Järrestad under skedet »mellan region och rike». I undersökningsperiodens slutskede konstaterar Söderberg att en centralortsförskjutning äger rum och att en överföring av centrala funktioner sker från Järrestad till det närbelägna Tumathorp (idag Östra Tommarp).

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Vetenskapsrådet.

I Ale-redaktionen ingår Birgitta Engström och Gert Jeppsson. Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2006, 150 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Docent Sten Skansjö, Lund, ordf., landsarkivarie Jan Dahlin, Lund, v.ordf., museichef Göran Larsson, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., 1:e arkivarie Bengt Danielsson, Lund, skattmästare, samt docent Lars Berggren, Lund, fil. lic. Kajsa Bjurklint Rosenblad, Lund, docent Peter Carelli, Lund, docent Tomas Germundsson, Lund, 1:e antikvarie Bengt Jakobsson, Gislöv, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdis Kristenson, Lund, docent Nils Lewan, Lund, landsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Malmö, länsantikvarie Thomas Romberg, Malmö, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, fil. dr Peter Ullgren, Tyringe, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, 1:e antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

ANNETTE FRÖLICH

Forhistoriens skåninge heledede frænders sår.
Ny tolkning af artefakter fra Uppåkra

1

JERRY ROSENGREN

Läkekonstens Uppåkra

10

JAN DAHLIN

Kancelliets Brevbøger
– från det forna Östdanmarks horisont

21

GERT JEPPSSON

Skånelitteratur – ett axplock

26

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.